KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajziková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

TAJOMNÍČKA REDAKCIE

Katarína Matějová

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 17 — ČÍSLO 4

OBSAH

UHLÁR, V.: Rieky a potoky povodia Nitry 97
RIPKA, I.: Niekoľko poznámok o prepisovaní z japončiny 103
ŠOKOVÁ, S.: Skratky a skratkové slová v hovorenom jazyku 105
TVRDOŇ, E.: Mikuláš Schneider-Trnavský a slovenčina . . . 109

Diskusie

Samohláskové spojenia v prevzatých slovách a vlastných menách. K. Palkovič . . 112

Rozličnosti

Kalamár. M. Majtánová . . 118

Správy a posudky

Russkaja reč, ročník 1982. V. Dorotjaková 119
O slovenčine v prekladoch. J. Horecký 122
Reprezentatívna kniha na počesť Medzinárodného roku starých ľudí. I. Masár . . 124

Spytovali ste sa

DAV — o DAV-e, či DAVE? E. Rísová 126
Andrea. A. Rýzková 128

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 17 — ČÍSLO 4

Rieky a potoky povodia Nitry

VLADO UHLÁR

Názvy vôd (riek, potokov, jazier, studničiek a pod.) čiže hydronymické názvy patria medzi najstaršie zemepisné pomenovania vôbec. Praveký človek ešte nepoznal názvy sídla svojho neveľkého rodu (sídla často menil), ale potreboval pomenovať potok, rieku, ktorá mu poskytovala obživu hojnosťou rýb, rakov, prípadne aj vodnej zveriny. Vodné toky mali však aj veľký orientačný význam. Podľa nich sa riadili pohyby starovekých kupcov a ich sprievodu. Komunikatívna funkcia veľkých vodných tokov mala za následok, že názvy vodných tokov sa stali pevnými.

O stabilnosti hydroným vydávajú svedectvo historické doklady. Názvy *Dunaj* (lat. *Danubius), Morava* (Maro), *Hron* (Granoua) sú doložené už z rímskych čias. A najstaršie listiny a kroniky uhorskej proveniencie dosvedčujú známosť veľkých vodných tokov, akými sú na Slovensku *Morava, Váh, Nitra, Hron, Ipeľ, Orava, Poprad, Hornád, Topľa, Laborec* a ďalšie. Veľké a stredné vodné toky si zväčša uchovali svoje staré názvy až do súčasnosti, kým názvy menších tokov sa nie vždy udržali, najmä ak nepretekali viacerými obcami.

Ponitrie je stará slovenská oblasť zaľudňovaná našimi predkami od konca 5. storočia a už aj preto si zaslúži, aby sa venovala pozornosť jej starým i novším názvom vodných tokov, ktoré poskytujú aj cenný jazykový materiál na poznanie hydronymie a v istom zmysle aj slovnej zásoby nášho jazyka.

Názov rieky *Nitry,* z ktorého je odvodený aj názov jej povodia, t. j. *Ponitrie,* je vo svojom základe nepochybne ešte predslovanský. Prastaré etnické a jazykové spoločenstvá názov rieky odovzdávali tým rodom a kmeňom, ktoré po nich už či násilím a či ináč osídľovali

kraje tohto povodia. Ono svojimi nivami a sprašovými usadeninami dávalo veľmi vhodné podmienky aj pre poľnohospodárov, roľníkov a chovateľov rožného a iného statku.

Je pochopiteľné, že nepoznáme jazyk, v ktorom sa utvoril základ názvu *Nitra*. Výklady z hebrejčiny, gréčtiny a latinčiny od stredovekých, ale aj novších bádateľov ovplyvnených kultúrou sprostredkúvanou týmito jazykmi pokladáme zväčša za fantastické, veď Hebrejci (Židia), Gréci a Latini-Románi nesídlili v povodí Nitry. Reálnejšie možno počítať s tými etnikami, ktoré sú historicky u nás doložené. Kým Ilýri sa tiež iba predpokladajú ako možný komponent lužických rodov (tvorcov mohutných popolnicových pohrebísk a veľkých hradísk na severnom Slovensku, ale aj v hornom Ponitrí), keltské kmene (Bojovia a Kotini) sú na Slovensku historicky a archeologicky doložené asi od 4. stor. pred n. l. a po nich od zlomu letopočtu zasa germánske kmene (Kvádi, na východe Vandali), ktoré ovládli naše územie, a teda aj Ponitrie až do hromadného odsťahovania (r. 409) na juh do bohatých provincií zanikajúcej Rímskej ríše.

Ani pôvodnú podobu názvu rieky *Nitry* nepoznáme, iba predpokladáme, že si jej názov (ako názvy iných veľkých riek) jednotlivé jazykové spoločenstvá prispôsobovali hláskovej sústave svojho jazyka, a to aj podľa predpokladaného zmyslu slova, teda istou substitúciou.

Na rozdiel od názvov *Dunaj, Morava, Hron,* názov *Nitra* nie je doložený u antických autorov. Po prvý raz sa dokladá až v histórii našich slovienskych predkov k r. 826—828 (v spise *Libellus de conversione Bagoariorum et Carantanorum* z r. 871) v súvislosti s posviackou Pribinovho kostola na jeho majetku a v jeho kniežatstve, ktorú vykonal biskup Adalrám zo Salzburgu (*„... in loco vocato Nitrava ..."*). Naši predkovia žili vtedy už vyše 300 rokov v Ponitrí a názov rieky *Nitra* a potom aj sídliska a hradu pri ňom *(Nitra)* bol už pevný. Ak prvý záznam znie *Nitrava,* možno to pokladať za pokus vradiť ho do sústavy názvov riek tvorených sufixom *-ava* (vraj z germ. **ahwa* „voda, rieka"), azda aj podľa vzoru, akým z pôvodne doloženého názvu *Maro* vznikla podoba *Morava;* takéto zakončenie majú viaceré slovenské rieky, *Orava, Žitava, Rimava, Litava, Ondava, Rudava, Myjava.* Tento vývinový smer od Moravy sa pri názve *Nitry* neujal, naši predkovia ostali pri základnom názve zakončenom príponou *-ra,* ktorý dobre poznáme z názvov vrchov *Tatra, Fatra, Matra,* v osobnom mene *sestra,* v apelatíve *kostra* (v názve vrchu *Kostrín* čiže *Kostrov vrch),* v miestnom názve *Kubrá (Kubrica).*

Zo starších výkladov o pôvode názvu rieky *Nitry* (pozri Šmilauer, 1932) treba uviesť predovšetkým výklad maďarského slavistu J. Melicha, ktorý uznával, že etymológia tohto názvu je nejasná, ale jeho pôvod pripisoval germánskym Kvádom. Na porov. uvádzal názov *Ne-*

tra (rieka v Hesensku) z pôv. (iba predpokladaného) **Nitrahwa (pôv.* vraj *Netra + ahwa).* Jeho žiaci uvádzali ako základ názvu indoeurópsky koreň **neid* — „tiecť". Podľa J. Melicha Maďari prevzali názov *Nitrava,* adaptovali ho na podobu *Nitra* a túto formu vraj spätne prevzali Slováci. Tento výklad rozhodne odmietol už V. Šmilauer: „Nelze ani dobře pochopiti zpětné přijímání jména tak významného v centre slovanského území" (s. 338, porov. i V. Uhlár, 1974).

Najnovšie originálny etymologický výklad názvu *Nitra* podal Š. Ondruš (1979). Dôvodí, že názov je indoeurópsky-praslovanského pôvodu. Po príchode slovienskych rodov vznikol zo slovesného základu *neiti* ako *-r*-ový derivát (odvodený tvar) s významom jednak „kresať, rezať stromy čiže klčovať", jednak v inom význame „nietiť oheň" (z praslov. *něti-ti).* Podľa jeho výkladu prvotná motivácia a význam názvu *Nitra* by bol „miesto, kde sa rúbu stromy, porast", prípadne „miesto, kde sa nieti, kde žiari oheň". Š. Ondruš pripomína, že v názve je istá významová paralela s menom vrchu *Tríbeč,* pôv. *Trebič* (r. 1113 hora čiže *silva Trebisc* pri Zobore), pochádzajúceho zo slovesa *trěbiti* tiež s významom „čistiť, rúbať, sekať, klčovať", ale aj s podstatným menom *trěba* s významom „obeť, žertva na oltári", známom dobre u Juhoslovanov, a potom aj „miesto, kde sa v žiari ohňa prinášali obete".

Starobylosť názvu v podobe *Nitra* dosvieďča aj odvodený názov rieky *Nitrica* (r. 1271 *Nytriche,* r. 1364 *ad Nitricam).* Nie je doložený tvar *Nitravica,* ako je napr. *Rimava* i *Rimavica, Orava* i *Oravica, Žitava* i *Žitavica, Litava* i *Litavica, Ondava* i *Ondavica* a i. Názov *Nitra* sa všade zachováva aj vďaka listinám, literatúre, zemepisu a administratíve; v ľudovej reči sa však používa aj všeobecné podstatné meno *driek, drík,* ako inde *potok, rieka.**

V Pažiti a vo Veľkých Bieliciach sme sa chodili kúpať *na Nitru,* ale doma v Bieliciach iba *na potok,* hoci sa dobre vedelo, že je to *Belanka.* — Ale v Nedanovciach a Chynoranoch sa chodilo napr. po zváraní prať šaty, plaviť kone a kúpať sa *na driek,* čo sa aj vedelo, že je to rieka *Nitra.* Od Topolčian nižšie sa používa nárečová podoba *drik, drik.*

Výraz *driek* však používali aj Skačanci, keď chodili máčať konope (s pomocou žien výmočiarok) do teplého močidla na Bahná do Veľkých Bielic a potom ich zablatené doviezli a umývali na drieku v Belanke (čiže Nitrici), kým Bieličania hovorili *na potoke.*

Nárečová lexéma *driek* sa dlho vysvetľovala iba ako popletenina slova *rieka,* kým historický výskum slovenčiny (Kuchar, 1968) nepriniesol spoľahlivé doklady, že *driek* v spojitosti s vodným tokom znamená „hlavný prúd rieky", (vrkoč rieky u pltníkov), potom aj „koryto rieky, riečisko". V nárečiach sa vyskytuje aj podoba *drieka* vo význame „koryto, riečisko rieky".

Rieka *Nitra* najmä v hornom a strednom toku má značný počet prítokov z obidvoch strán, ako sú napr. z pravej strany *Nitrica, Bebrava* („bobria rieka") s *Livinou, Chocina, Bojnianka, Andač* a zasa z ľavej strany *Handlovka, Mohelnica* (v Pažiti), *Drahožica* (vo Veľkých Uherciach), *Vyčoma* (pri Klátovej Novej Vsi; donedávna sa písalo *Vičoma,* porov. ruskú rieku *Vičugu), Lišňa, Dršňa* a ďalšie. Im treba venovať osobitnú pozornosť. V tomto príspevku si však všimneme aj otázku zániku názvov riek a vzniku nových pomenovaní.

Ak v najstaršom vývine slovenského jazyka a osídlenia je bežný jav, že názvami riek a potokov osadníci pomenúvali aj svoje sídla (okrem rieky a potom mesta *Nitry* porov. časté názvy so slovom *Bystrica: Banská Bystrica, Považská Bystrica, Stará* a *Nová Bystrica* na Kysuciach; obdobne potok a osada *Dubnica, Lomnica, Slatina, Štiavnica, Kremnica, Revúca* a pod.), v novodobom vývine sa na názvy najmä menších tokov zabúdalo, hoci sa dlho udržiavali v listinách majetkových donácií feudálom a uplatňovali sa v častých sporoch o medze chotárov. Široké vrstvy ľudu sa neraz uspokojovali s apelatívom *potok, rieka, driek,* príp. *voda.*

Napr. názov *Nitrica* ustupoval názvu *Belanka* (podľa Valaskej Belej, odkiaľ tečie; obec *Belá* má názov podľa potoka *Belá,* horného toku Nitrice; odvodené slová od miestneho názvu *Belá* majú v spisovnom jazyku tieto podoby: príd. meno *beliansky,* obyvateľské meno *Beľan,* žen. *Belianka;* podľa toho aj názov rieky by mal mať podobu *Belianka).* Iba upevňovaním jazykovej kontinuity a historického povedomia sa v zemepisnom názvosloví vodných tokov oprávnene upevnil názov *Nitrica.*

Nezachoval sa vôbec pôvodný názov významného ľavého prítoku hornej Nitry, ktorý priteká od Handlovej. Už r. 1367—1375, keď obec osádzal kremnický mešťan, lokátor Hendrich (Heyndl) Kryker (preto názov osady bol *Krikershau,* ale po slovensky podľa osob. mena lokátora „Handla" *Handlová),* nazýval sa tento tok iba podľa mesta Prievidze, poniže ktorej vteká do Nitry *(circum flumen Preuge vocatum);* tak sa nazýva potok *Prievidza* aj vo výsadnej listine kráľovnej Márie pre mesto Prievidzu z r. 1383 a tak ho zaznamenávajú aj informátori Mateja Bela v Noticiách (diel IV). Ale už koncom 18. storočia začali sami Prievidžania tento potok nazývať *Handlovka* (podľa mestečka, odkiaľ tiekol) a toto pomenovanie, ktoré bolo pre Prievidžanov jednoznačnejšie, v procese onymickej polarizácie (mesto Prievidza — rieka Prievidza) sa v 19. storočí celkom zaužívalo. (Napr. obdobne aj názov rieky *Žilinky* ustúpil názvu *Rajčianka.)*

Názvy *Handlovka* a *Belanka* sú utvorené odvodzovacou príponou *-ka,* resp. *-anka* ktorá upravovala názov rieky v porovnaní s názvom osady na vyjadrenie istej príslušnosti k nej.

Zdrobňovací (deminutívny) význam sa dobre pociťuje v názve *Nitrička* (zo základu *Nitra>Nitr-ica>Nitrič-ka)*. Nitričkou sa nazývalo bočné rameno rieky Nitry pretínajúce v meste Nitre oblúk rieky Nitry okolo hradu a touto spojnicou, využívanou v systéme opevnenia, sa oddeľovalo horné mesto s hradom od dolného mesta Nitry. Obdobne od miestneho názvu *Dubnica* je odvodený názov osady, ale aj toku *Dubnička.*

Onymická polarizácia na odlíšenie názvu vodného toku od miestneho názvu pomocou sufixu *-ka* sa uplatnila v názvoch potokov *Radošinka* (dedina Radošina), *Haláčovka* (dedina Haláčovce), *Kšinka* (dedina Kšinná), *Rokoška* (tečie od vrchu Rokoša), *Hlavinka* (podľa honu Hlavina; tečie cez Krtovce a Lužany). Takého pôvodu je aj názov vodnej nádrže *Duchonka* (podľa osady, ktorej pomenovanie je motivované osobným menom *Duchoň)*.

V novšom geografickom a kartografickom názvosloví sú veľmi frekventované dvojslovné pomenovania utvorené zo vzťahového mena od názvu miesta (dediny, osady), ktoré je určujúcim výrazom všeobecného mena *potok,* napr. *Perkovský potok, Vozokanský p., Solčiansky p., Bedziansky p., Rajčiansky., Osliansky p., Kolačiansky p., Moroviansky p., Lehotský p., Jalovský potok* (obec Jalovec); časté sú aj názvy podľa vrchu, hory alebo honu, napr. *Bratinovský potok* (tečie spod Bratinovca, 809 m, v Považskom Inovci cez Dvorec do Bebravy), *Onžiarsky potok* (Onžiar je vrch i hon nad Janovou Vsou), *Lazný potok* (tečie z Lazov), ďalej podľa polohy: *Hraničný potok* (na chotárnici v Handlovej), podľa porastu: *Cerový potok* (vrch Cerie), ale aj podľa iných okolností, napr. Kravskou dolinou tečie *Kravský potok,* Rysnou dolinou *Rysný potok* (v Nedožeroch; porov. *Rysianka* v Liptove). Takéto názvy sú najčastejšie iba výtvormi geografov pri popisovaní vodných tokov, pri mapovaní lesných porastov; zavše nemajú oporu v pevnom ľudovom pomenovaní.

Na mape Okres Topoľčany (2. vyd. z decembra 1975) v mierke 1:50 000 sa názov potoka tečúceho spod Panskej javoriny (943 m) cez Tesáre a Nemčice do Bojnianky vyskytuje v pomýlenej podobe *Zľavy.* Na výskume topoľčianskeho nárečia (r. 1982) mi v Kuzmiciach i Tesároch vraveli: *„Tá hora je Zlaví. To je Zlavský potok..." „Ja mám horu, urbársku, to je blízko Zlavá".* Od roku 1979 je štandardizovaný názov *Žľavský potok.* Názov hory *Zľavie* (nár. *Zlaví)* sa dá odvodiť od terénu, kde sa voda „zlieva".

Názov *Hradniansky potok* (tečie cez Veľkú a Malú Hradnú) má veľmi blízko k jednoslovnému názvu typu *Bojnianka* (tečie cez Bojnú; teda pôv. *Bajniansky potok), Rudnianka* (v Nitrianskom Rudne), *Nevidzianka* (v Nevidzanoch), *Trebianka* (podľa zaniknutej osady alebo jestvujúceho honu Trebník; iný je potok *Stebník* na chotárnici Opatoviec

a Dol. Leloviec, r. 1113 *Istobenica,* hoci sa u Šmilauera stotožňoval s Trebiankou). Tento typ tvorenia vodných tokov odvodzovacou príponou *-ianka (-anka)* je na Slovensku veľmi produktívny, porov. *Ľubochnianka, Ľupčianka, Kľačianka, Kvačianka, Križianka-Paludzianka* (pôv. *Ľubelica)* v Liptove, ale aj *Súčanka* (Horná a Dolná Súča pri Trenčíne), *Klinianka* a *Mutnianka* na Orave, *Papradnianka* (obec Papradno), *Rajčianka* a ďalšie.

V ľudovej reči v Ardanovciach pri Radošine žije popri sebe dvojslovné a univerbizované pomenovanie *Rakovický jarok* a *Rakovica* (azda podľa chotárneho názvu alebo hory).

Opačný typ univerbizácie predstavujú názvy vodných tokov *Zlatná, Hlboká, Višňová* (podľa stromov v okolí), *Kolárová* (z osob. mena v Chrenovci); vznikli vypustením určenej časti názvu *potok, voda.*

Pomenovanie malého toku sa tvorí príponou *-ek,* napr. *Lipníček* (v obci Lipník), inokedy *-ček* (po spoluhláske ž príponou *-tek) Laštek* (z chotárneho názvu v Libichave).

Zriedkavá je zložená prípona *-ovec,* obsiahnutá napr. v názve potoka *Krnovec* (podľa miest. názvu *Krnča* namiesto pôvod. *Dršňa,* v Praznovciach *Drsňa), Čižovec* (tak aj osada), *Mankovec* (hon Mancisko vo Veľ. Ripňanoch).

Niektoré vodné toky dostali názvy osobných mien, napr. *Struhár, Čižmár.* Ich motivácia je a azda aj ostane neznáma (v Terchovej je však potok a osada *Struhareň,* azda podľa strúhania šindľov).

Obdobne ostali zatiaľ bez zmeny tieto hydronymá z Ponitria (zhodné s miestnym názvom): *Andač, Radiša, Závada, Omastiná; Zlobina* (majer Zlobiny); *Lehota* (pri Novákoch) je novšie už *Lehotský potok.* Podľa vrchov sú pomenované potoky *Inovec* a *Machnáč,* podľa honu = potok *Dolinky.*

Starodávne slovenské osídlenie Ponitria našlo výraz aj vo vzácnych, veľmi starobylých názvoch riek, kým neskoršie osídľované údolia pri potokoch v dolinách hlbokých hôr pod vrchmi zasa obyvateľstvu umožňovali používať v tvorení hydroným rozličné slovotvorné postupy pomocou odvodzovacích prípon a iným spôsobom. Tieto názvy tvoria charakteristickú časť slovenských zemepisných názvov.

ul. 5. apríla č. 1, Ružomberok

LITERATÚRA

Geografické názvoslovie základnej mapy ČSSR 1:50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky. Názvy nesídelných geografických objektov. Stredoslovenský kraj (1977). — Západoslovenský kraj (1979). Kartografické informácie. Bratislava, Slovenský ústav geodézie a kartografie 1977, 1979.

KUCHAR, R.: Pôvod slov driek, driečny a ich významy. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 32—37.
MAJTÁN, M.: Súčasná slovenská hydronymia. In: Studia Academica Slovaca 11. Bratislava, Alfa 1982, s. 277—288.
MAJTÁN, M.: Hydronymia a komplexná onomastická interpretácia. In: Četrta jugoslovanska onomastična konferencia. Ljubljana 1981, s. 115—121.
ONDRUŠ, Š.: Slovenské rieky — pôvod mien. In: Studia Academica Slovaca 8. Bratislava, Alfa 1979, s. 266—287.
ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha—Bratislava. Učená společnost Šafaříkova 1932.
UHLÁR, V.: O názve staroslávnej Nitry. Slovenská reč, *39*, 1974, s. 92—97.
UHLÁR, V.: Hydronymia Liptova. Slovenská reč, *40*, 1975, s. 212—219.
Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I—III. Bratislava, Veda 1977—1978.

Niekoľko poznámok o prepisovaní z japončiny

IVOR RIPKA

Nakladateľstvo Pravda vydalo nedávno rozsiahlu prácu poľského vojenského historika Edmunda Kosiarza o najvýznamnejších námorných bitkách. Toto originálne vedecko-populárne dielo (v slovenčine vyšlo pod názvom *Námorné bitky)* prehľadne syntetizujúce rozsiahlu tematiku (i bohatý dostupný faktografický materiál a literatúru) je čitateľsky príťažlivé; okruh jeho pôsobenia bude zaiste značne široký.

Hlavnú pozornosť venuje autor námorným operáciám v obidvoch svetových vojnách. Je prirodzené, že pri opisoch a analýzach námorných bitiek v Tichom oceáne v II. svetovej vojne sa v texte často vyskytujú aj japonské vlastné mená (zemepisné názvy, názvy lodí, mená veliacich dôstojníkov a pod.). Ich prepis do slovenčiny v preklade diela však nie je bezproblémový. Nežiadúco sa v ňom používajú podoby prevzaté z pramennej (anglickej) literatúry, nerešpektujú sa doterajšie poznatky o prepise japonských slov do češtiny a slovenčiny. V tejto súvislosti bude užitočné vysloviť niekoľko všeobecnejších poznámok o problematike prepisu z japončiny, komentovať podobu použitú v *Námorných bitkách* a navrhnúť isté riešenie.

Japonské písmo je zložitý systém vytvorený spojením čínskych znakov (čínskeho písma) a dvoch japonských abecied, a to *katakany* a *hirakany (hiragany)*. V 16. a 17. stor. sa prvýkrát pokúsili transkribovať japonské písmo latinkou portugalskí misionári. Dnes sa používajú na prepisovanie japonských slov latinkou dve transkripcie. V anglosaskom svete sa používa transkripcia, ktorú vytvoril koncom 19. stor. po obnovení stykov Japonska so západným svetom Američan

James C. Hepburn (r. 1867 vydal prvý japonsko-anglický slovník). Japonská spoločnosť pre zavedenie latinky (Romadžikai) potom vypracovala vlastný systém, ktorý dôslednejšie vyjadruje kombinácie jednej spoluhlásky so samohláskou, dôležité pre japonskú výslovnosť. Tento prepis sa však odlišuje od skutočnej výslovnosti, a preto sa v českých i slovenských učebniciach a pri prepisoch japonských slov do našich jazykov v zásade používa Hepburnov systém. Jestvujú však aj podstatné rozdiely a tie treba mať pri prepisovaní slov i vlastných mien vždy na zreteli.

Namiesto anglického *chi* (v japonskej latinke *ti*), dôsledne používaného v texte *Námorných bitiek* treba písať (navyše približne taká je aj japonská výslovnosť) *či*. Názvy japonských lietadlových lodí sú teda *Čikuma, Čitose, Čijoda* (nie *Chikuma, Chitose, Chiyoda*). Takisto anglické *shi* (japonská latinka *si*) treba dôsledne prepisovať ako *ši, sho* ako *šo* (*Kirišima* nam. *Kirishima, Šokaku* nam. *Shokaku* a pod.), *tsu* (v japonskej latinke *tu*) ako *cu* (*Akacuki* nam. *Akatsuki, Macušina* nam. *Matsushina* a i.). Naznačené pravidlá platia aj v iných prípadoch. Napr. názvy súčasných japonských koncernov či výrobkov, ktoré prenikajú na svetové trhy, možno v slovenčine primerane prepisovať (*Micubiši* nam. *Mitsubishi* a pod.).

V kapitolách venovaných tichomorským námorným i pozemným bojom sa japonské vlastné mená zapisujú neprimerane aj v tých prípadoch, v ktorých už nebývajú problémy. Prekvapujúco sa používa napr. graféma *y* namiesto (a v platnosti) v slovenských textoch už bežného a zaužívaného *j*. Píše sa napr. *Yamashiro* nam. Jamaširo, *Yashima* nam. *Jašima, Hiryu* nam. *Hirjú* atď. Jedine *Tokio* sa prepisuje v dôsledne slovakizovanej podobe, ktorú kodifikuje už Slovník slovenského jazyka VI (1968, s. 299).

Dĺžka slabík v japončine (v slabičnom písme nazývanom *kana*) vyjadruje zložitým skladaním slabík. V japonskom prepise týchto znakov do latinky i v Hepburnovom systéme sa kvantita (dĺžka samohlások) označuje vodorovnou čiarkou nad príslušnou samohláskou, napr. *ō, ū*. Vo výslovnosti treba rozdiel medzi krátkymi a dlhými samohláskami (z dlhých sa častejšie vyskytujú *ō, ū*) zachovávať, lebo sa tým mení význam slova (napr. *sato* = dedina, *satō* = cukor). Túto skutočnosť nemožno obísť ani v slovenskej transkripcii takýchto apelatív a vlastných mien; kvantitu samohlások možno (v súlade s doterajšou praxou) označovať naším dĺžňom, a teda písať *ó, ú*.

V texte posudzovanej publikácie možno v zmysle uvedených poznámok korigovať napr. prepis týchto vlastných mien: Názov lietadlovej lode *Ryujo* treba prepisovať ako *Rjúdžó, Junyo* ako *Džunjó* (anglické *jō, jū* sa v japonskej latinke zapisuje ako *zyō, zyū*), *Jintsu* ako *Džincú* a pod.

Japonské *w* sa vyslovuje bilabiálne (ako v angličtine), a preto sa v slovenských prepisoch napr. japonských zemepisných názvov zatiaľ takmer dôsledne píše *w (Wakajama, Biwa)*. Výnimkou je vari len ostrov Okinava, ktorý sa vyskytuje v slovenských publikáciách častejšie v podobe s *v*. Je všeobecne známe, že pri prepisovaní akýchkoľvek cudzích vlastných mien (t. j. v miere ich prispôsobovania slovenskému pravopisu, využívania slovenských grafém) sa v súčasnosti uplatňuje tendencia začleniť ich čo najužšie do systému spisovnej slovenčiny. V tomto zmysle možno vari uvažovať o tom, aby sa pri prepisovaní japonských slov (apelatív i vlastných mien) využívala graféma *v*. Ak sa totiž v slove použije jedna domáca graféma (s diakritickým znamienkom), ktorej výslovnosť navyše tiež nie celkom súhlasí s výslovnosťou vo východiskovom jazyku, treba slovakizovanie uplatniť aj pri spoluhláske *v*. Namiesto podoby *Iwošima*, chybne používanej na stránkach *Námorných bitiek* (ostrov sa po anglicky nazýva *Iwojima)*, treba prijať podobu *Ivodžima*.

Zásady transkripcie (podobne aj transliterácie) majú byť rovnaké pri všeobecných názvoch i vlastných menách. V prípade prepisu japonských slov možno takéto zásady uplatňovať dôsledne. Najmarkantnejšie problémy sme sa pokúsili načrtnúť; jednotlivé ďalšie prípady možno riešiť analogicky. Je prirodzené, že pri vypracúvaní definitívneho návrhu pravidiel prepisu z japončiny by bolo užitočné mať na zreteli aj francúzsku a ruskú (azbukovú) transkripciu, no pri tejto príležitosti sme vychádzali len z rozboru najfrekventovanejšej anglickej transkripcie, ktorá výrazným spôsobom ovplyvnila podobu japonských názvov v knihe *Námorné bitky*.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Skratky a skratkové slová v hovorenom jazyku

SOŇA ŠOKOVÁ

Živý hovorený jazyk vo všeobecnosti charakterizuje výskyt javov zjednodušovania a skracovania. V našom príspevku by sme chceli poukázať na to, ako sa tendencia k celkovej ekonomizácii a dynamizovaniu bežného jazykového prejavu realizuje prostredníctvom skratiek a skratkových slov.

Jasne sa ukazuje, že počet skratiek, „pomenovacích útvarov (pôvodne písaných) zložených z niekoľkých písmen, resp. hlások a

skupín slova" (Horecký — Rácová, 1979, s. 151), v hovorenom jazyku rastie. Ešte vo väčšej miere sa to prejavuje pri výskyte skratkových slov (utvorených od pôvodnej skratky). Naproti tomu používanie značiek, t. j. „symbolov zložených z jedného alebo niekoľkých písmen na označenie rozličných vecí" (tamže, s. 197), je pomerne obmedzené, ak neberieme do úvahy značky ako názvy niektorých typov výrobkov.

Výskyt skratiek a skratkových slov charakterizuje vyskoká frekventovanosť v hovorenom jazyku. Skratky a skratkové slová sa neobmedzujú len na názvy organizácií, podnikov, udalostí rozličného typu, ale používajú sa aj na označovanie pracovných funkcií, učebných predmetov, administratívnych pomôcok, ba vzťahujú sa aj na niektoré kontaktové prostriedky.

Skratky v hovorenom jazyku možno rozlišovať z viacerých hľadísk. Popri oficiálnych, neutrálnych a bežne zaužívaných skratkách používajú sa aj skratky príznakové a štylisticky podfarbené. Medzi oficiálne, neutrálne skratky patria tie, ktoré sú všeobecne platné a determinované organizáciou spoločnosti a) vo všeobecnosti, napr.: *OSN, VOSR, RVHP* a b) v rámci organizácie konkrétneho (urbanistického) komplexu, napr.: *PKO* — Park kultúry a oddychu v Bratislave, *BAZ* — Bratislavské automobilové závody. (Tento typ skratiek sa v odbornej literatúre často označuje termínom iniciálové skratky; porov. napr. J. Mistrík, 1970, s. 216.)

Z hľadiska tematických okruhov sú neutrálne skratky najfrekventovanejšie pri označovaní 1. inštitúcií a organizácií rôzneho typu, napr.: *VUS* — Vojenský umelecký súbor, *VÚKI* — Výskumný ústav káblov a izolantov, *SZM* — Socialistický zväz mládeže, 2. spoločenských a kultúrnych udalostí, napr. *BL* — Bratislavská lýra, *FFP* — Filmový festival pracujúcich, 3. technických výrobkov a iných predmetov, napr. *Škoda GLS, BWM* (typ automobilu) 4. akademických alebo vedeckých hodností a titulov, napr. *PhDr., Ing.*

V živom hovorenom jazyku sa vyskytujú veľmi často skratkové slová, ktorých vznik je determinovaný neutrálnymi skratkami. Pritom je pri nich dôležité rešpektovať kritérium štylistickej zafarbenosti, v dôsledku čoho stoja oproti neutrálnym skratkám, resp. aj slovným spojeniam so skratkami. Napr. oproti neutrálnej skratke *MTZ* (materiálno-technická základňa) je hovorové skratkové slovo *emtézetka,* oproti skratkám, resp. spojeniam so skratkami *PKO, občan NDR, člen ROH* sú recesne podfarbené slangové expresívne skratkové slová *pekáč, dederón* (zo skratky *DDR*), *roháč.*

Skratkové slová v hovorenom (živom) jazyku sa tvoria zjednodušovaním viacslovného pomenovania, ktoré sa považuje za príliš dlhé a z hľadiska výslovnosti náročné, napr. názov *BIPS* — Bratislavská

informačná a propagačná služba (predtým *BIS* — Bratislavská informačná služba) sa používa prevažne ako *biska,* zriedkavo *bipska,* pomenovanie osoby pracujúcej v BIPS je *biskár.* Hovorové a slangové slová sa používajú aj tam, kde ide o výskyt veľmi frekventovaného jednoslovného alebo viacslovného pomenovania ako napr. *pamák* — pracovník oddelenia *PaM* (práce a mzdy), *emerhák* — učiteľ predmetu *MRH* (medzinárodné robotnícke hnutie) na vysokej škole (sféra používania tohto výrazu je obmedzená na prostredie vysokoškolákov).

Skratkové pomenovanie získava niekedy iný, často aj vtipný situačný význam. Napr. na pracovisku, kde sa kancelária ROH nachádza v rožnej miestnosti, sme zaznamenali spojenie *idem do rohu (ROH,* pren. miestnosť, pracovisko organizácie Revolučného odborového hnutia). Iný príklad pochádza z prehovorov niekoľkých osôb stredného a staršieho veku, v ktorých sme zaznamenali výrazy *Habeš* a *Habešani;* pomenúva sa nimi dnešné bratislavské sídlisko *Krasňany* a jeho obyvatelia. Tieto názvy sú zastarané a menej frekventované, lebo pochádzajú z čias, keď bol aktuálny názov sídliska *HBV* (hromadná bytová výstavba), ktorý dnes nahradil názov lokality — *Krasňany.*

Skratkové slová, ktoré majú rozličný štylistický príznak, môžeme rozdeliť do niekoľkých tematických okruhov: 1. pomenovania inštitúcií, organizácií, spoločností, podnikov a osôb, ktoré k nim majú vzťah, napr. *pévétéčko, pévéťák* (z *PVT* — Podnik výpočtovej techniky), *szmák* (vychádza sa z nehláskovanej výslovnostnej podoby skratky *SZM* — Socialistický zväz mládeže) 2. pomenovania vyučovacích predmetov, administratívne členených pracovných oddelení a pod. a osôb súvisiacich s týmito pomenovaniami, napr. *emerhák* (z *MRH*), *peé, pée* (z *PE* — politická ekonómia), *erka* (trieda pracovníkov *R*), *erkár* (pracovník zaradený do kategórie robotníckych povolaní) 3. pomenovania niektorých lokalít, častí mesta, budov a pod.: *Habeš* (z *HBV* — hromadná bytová výstavba), *pekáč* (z *PKO*) 4. pomenovania občanov cudzích štátov, napr. *eneserák* (občan *NSR*), *endeerák, dedeerák, dederón* (občan NDR).

Niektoré skratky a skratkové slová pomenúvajú predmety bežného použitia a dennej potreby (aj niektorých administratívnych a finančných dokladov). Medzi ne patria slová typu *elpé/elpéčka, longplejka* (dlhohrajúca platňa, z angl. *long-play record*), *káčé, káčées, kačka* (koruna), *téká* (tuzexová koruna), *péenka* (potvrdenie o práceneschopnosti) a pod. Uvedené skratkové slová majú slangový charakter. Takýto ráz majú aj skratky niektorých kontaktových prostriedkov. Silno príznakové je napr. používanie kontaktových skratiek typu *ti ď* (ďakujem ti), *pé té* (prosím ťa), *óká* (prejav súhlasu), *káó* (prehrať,

prenesene zákerný čin), *ho, háo* (prejav nesúhlasu, vulgárny výraz), *čé pé* (česť práci) a pod.

Skracovaním vznikajú i deformácie a modifikácie kontaktových výrazov typu *dík/díky* (ďakujem), *žič, poč* (požičaj), *jas* (jasné), *fanta* (fantasticky), *origoš* (originálny, originálne) a pod.

Z recesie a v úsilí o originálnosť sa používajú v hovorenom jazyku aj skratky oficiálneho charakteru, ktoré sa vyskytujú pôvodne a predovšetkým v písomných prejavoch. Napr.: *atď. (A potom začala starú pesničku... že nemá čas... atď... atď....); a p., a pod. (Začala do nej surovo hustiť, že to tak nebolo, a p., a p., a p.); cca (No, môže mať tak... nech poviem, cca tridsať rokov); max.* (= maximálne; *Zdržať sa môžem max. do druhej); p. s.* (post scriptum; ... *p. s., aby som nezabudol, Milan ťa pozdravuje).* Aj keď sú uvedené skratky oficiálne a neutrálne, v uvedenom kontexte sa stávajú príznakovými a naznačujú expresívnosť jazykového prejavu.

Expresívnosť niektorých skratiek je determinovaná kontextovo. Svedčí o tom aj príklad z rozhovoru dvoch asi 19-ročných chlapcov, ktorí sa stretnú v meste: A: *Čo máš na programe?* — B: *Nič velice! Max. KZR...* (Nič, maximálne, prinajhoršom, kaviareň za rohom). Ukazuje sa, že skratka *max.* má v danom prehovore inú štylistickú platnosť ako napr. v matematickej tabuľke. Používanie argotických a recesných skratiek typu *KZR* (kaviareň za rohom) nie je v hovorenom jazyku zriedkavé (ich existenciu podporujú niektoré anekdoty známe z ústneho podania). Vyskytujú sa predovšetkým vo vyjadrovaní mládeže, ktorá obľubuje ozvláštňujúce prvky (s cieľom originalizovať a utajovať význam prehovoru).

Extrémnejším prejavom ozvláštňovania a utajovania obsahu jazykovej komunikácie je individuálne utváranie a používanie skratiek, ktoré majú argotickú povahu, niekedy so špecifickým zmyslom pre humor. Existencia a fungovanie skratiek takého typu je daná predbežnou dohodou komunikantov, ktorí ich používajú. Príklad: Vo väčšej spoločnosti sa zabáva matka s dospievajúcim synom. V istej situácii, keď matka považuje správanie svojho syna za spoločensky neprimerané, zahriakne ho autoritatívne a žartovne: *ÚTĚES.* Obidvom je jasné, že ide o diskrétne upozornenie, resp. výstrahu synovi: *Už to stačilo.*

Značky sa v hovorenom jazyku vyskytujú často, ale sféra ich používania je pomerne obmedzená. Ide predovšetkým o neutrálne pomenovania, oficiálne označenia niektorých výrobkov typu *AB* (komplet kozmetických výrobkov *AB,* výrobok typu *AB)* alebo o expresívne a recesné využívanie značiek niektorých prvkov. napr.: *Teraz by bodol taký pohár há dve ó!*

Skratky a skratkové slová majú v hovorenom jazyku súčasnosti

široké využitie. Pozoruhodné pritom je, že sa uplatňujú stále viac v bežných hovorených prejavoch a získavajú nové sféry pôsobnosti — prenikajú do oblasti rečovej etikety. Pritom sú nielen svedectvom zjednodušujúcich a ekonomizujúcich tendencií v jazyku, ale sú aj výsledkom recesie a výrazného úsilia o ozvláštnenie a originalitu jazykového prejavu. Používatelia skratiek kontaktového typu sú predovšetkým z radov mládeže, kým skratkové slová pomenúvajúce niektoré predmety a javy každodenného života využívajú v hovorených prejavoch používatelia jazyka z rozličných sociálnych skupín.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HORECKÝ, J. — RÁCOVÁ, A.: Slovník jazykovedných termínov. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 201 s.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 424 s.

Mikuláš Schneider-Trnavský a slovenčina

EMIL TVRDOŇ

Pred časom k oslavám 100. výročia narodenia jednej zo zakladateľských osobností slovenskej hudby, národného umelca Mikuláša Schneidera-Trnavského (v máji tohto roku uplynie dvadsaťpäť rokov od jeho smrti), vyšlo druhé vydanie jeho spomienkového diela výstižne nazvaného *Úsmevy a slzy* (Bratislava, Opus 1981). Ešte v predchádzajúcom vydaní z r. 1959 sa konštatovalo, že naša hudobná literatúra nemala prácu podobného druhu. Treba dodať, že je to tak aj z iného hľadiska, konkrétne vyjadreného autorom slovami: *Právo používať kde-tu trnavčinu a všetko, čo padá „pod škridlu" lokalizmu, mi dúfam moji milí „čitatelá neráča odopreť".*

Cieľom nášho príspevku je teda upozorniť predovšetkým na dve skutočnosti, ktoré mal autor v uvedenom citáte na mysli: na trnavské nárečie a na starú toponymiu Trnavy.

M. Schneider ako trnavský rodák, ktorý okrem rokov štúdia, vojenskej prezenčnej služby a prvej svetovej vojny žil a tvoril v Trnave, bol výborným znalcom trnavského dialektu. Dokazuje to množstvo jednotlivých slov, slovných spojení a výrokov, ktorými je celé jeho

rozprávanie najmä v prvej časti knihy bohato popretkávané. Napríklad: *Fero, chic ma, odpadnem! — Ale jejich milost, šak tý hodziny aj bijú, aj svíca. Gdo je slepý, ten ich očuje, gdo je hluchý, ten ich vidzí a gdo je hluchý a slepý, ten sa nemá čo motat na ulici. — No, namojpravdu majú recht. — Ale prečo kričá ten pán Kubička na mladého pána vždy "harmanika, harmanika"?* (Išlo o maďarské slovo *harmadikkal*, t. j. tretím prstom, E. T.) *Šak sa neučá na harmaniku, ale (na) husle. — Každý človek umret musí.* Atď.

Na iných miestach i v jeho vlastnej žartovnej básni *Po trnafsky* nachádzame tieto slová: *betlehemáš, dokál, hinčovka, hodzit, hrubý kostol, chládeček, kemu, kolera, makučká, nádifka, nigdze, pastýrik, pecenkári, radzit, rozumíme, strékačka, šmakovat, tinta, zvony „gu angelu"* a pod.

M. Schneider píše aj o vplyve nemčiny na trnavský dialekt, ktorý sa najviac prejavil v názvoch remeselníckych a každodenných potrieb. Pravda, tento slovník prevzatých nemeckých výrazov je v trnavskom nárečí oveľa bohatší a podobne ako v iných slovenských nárečiach presahuje naznačený lexikálny okruh; sám autor uvádza v texte napríklad aj nasledujúce germanizmy: *bróža, colštangla, cveng, echt, fajn, fána, foter, furt, halaparda, hencegovat sa, herberg, ibunek, kajzrovka, komótne, na špacír, placmuzika, práter, purendel, rechnúnek, rinek, rešpekt* (ďalekohľad), *šnajder, špajzkarta, špricna, štajront, štimovat, švimancúg, švimšula, šuster, viksované jalito, vyštafírovaný, zašturmovat, zoft* a iné. Všetky tieto i ďalšie nárečové slová uvádza M. Schneider v úvodzovkách, pričom niektoré neznámejšie vysvetľuje synonymným spisovným slovom alebo naopak, ku spisovnému výrazu pridáva ešte jeho nárečové znenie: *... prestali aj „herbergy", nocľahárne ... — ... Nekanovič sa v „šištóte" (strelnica) zastrelil. — Ako vyzerala vo vode, napríklad na plavárni, takzvanej „švimšule" ... — ... a nastala rekreačná pauza večerného pokoja, čiže „fajrontu". — ... každý cechovský stav vyrukoval pod zástavou či „fánou" svojho patróna.*

Aj Schneiderov výber typických „trnavizmov" uvedených súhrnne na s. 22—23 dakedy síce so svojráznymi, ale vcelku správne vystihnutými vysvetleniami svedčí o jemnom jazykovom cite pre rodné nárečie:

Akurát = práve tak(ý), *balvír* = holič, *cukrpokr* = cukrár, *cajgnis* = vysvedčenie, *colštok* = meradlo, *čuleky* = teraz, *dáleč(i)* = ďalej, *escajg* = príbor, *dokát* = dokiaľ, *drotuár* = chodník, *donde* = príde, *frajcimerka* = chyžná, *fajervér* = hasič, *fajront* = po robote, *fechtovat* = šermovať, *konc* = celkom, *grincajg* = zelenina, *gdova* = vdova, *ícit* = ísť, *cícit* = cítiť, *jednák* = asi; jej! (citoslovce) prvý stupeň, *jejda* = druhý stupeň,

jejdanenko = superlatív, *jejdanenenko* = hypersuperlatív! Ďalej to už nejde. *Jehová* = genitív slova „jeho", *jejej* = jej, *komišia* = komisia, *kalfas* = korýtko na maltu; používa sa aj ako oslovenie pre hlupáka; *krankasa* = nemocenská poisťovňa, *kindršúla* = škôlka pre deti, *kanapa* = pohovka, *kríkopa* = priekopa, *kver* = puška, *lajsna* = lata, *mulačák* = zábava, *nemal placu v cúgu* = nemal miesta vo vlaku, *ondzit* = niečo robiť (čomu momentálne nevieme prísť na meno), *lemigitácia* = legitimácia, *poščat* = požičať, *prdlina* = žihľava, *prindzit* = prísť, *pivnic* = pivnica, *pajzel* = šnapsputika, putika; *puter* = maslo, *portviš* = zmeták, *richtik* = správne, *šnelcúg* = rýchlik, *svatý* = svätý, *šturmovat* = zvoniť na poplach, *švacni ho* = toľko ako buchni ho a opačne; *štrudla* = závin, *tunka* = drevená nádoba na vodu; *ulic* = ulica, *ibrcigr* = zvrchník, *untrholt* = zábava, *umšlóg* = obklad, *vichtik* = dôležitý, *vrštat* = dielňa, *vasrfas* = sud na vodu, *zescit* = zjesť, atď.

Tento Schneiderov výber je zaujímavý aj z hľadiska niektorých typických nárečových javov v iných jazykových rovinách, napr. v hláskosloví zmena *ď, ť* na *dz, c: cícit, ondzit;* zmeny *r — r>l — ř; b — b>b — v; v — v>g — v: barbír>balvír, vdova>gdova; kríkopa, lemigitácia;* prípona *í* namiesto *ie, á* nam. *ia* atď., a v tvarosloví, napr. *ulic, pivnic* nam. *ulica, pivnica* a pod.

V spomienkach M. Schneidera možno nájsť i cenné, dnes už historické, vo väčšine prípadov nejestvujúce toponymá z Trnavy a jej chotára: *Dolupotočná, Františkánska, Hlavná, Hornopotočná, Hrubá, Ostrovská, Paulínska, Pekárska ulica, Rínok čiže Hlavné námestie, Chlebový rínok; Rybník, Moderdorfské mýto, „Južná Amerika"; Albertínum, Invalidovňa, „hrubý"kostol, Paulínsky kostol, jezuitský kláštor* atď. Rovnako zaujímavé sú aj názvy mnohých hostincov a kaviarní, napr.: *U Baxu, U bieleho koníčka (Horniak), U čikoša, U Drobnicu, U Forischa, U Hladila, U Sciskala, U svatého, U Svobodu, U troch zajacov (Wallner), U zlatého anjela; Gshwendtova, predtým Echardtova kaviarnička...*

Spôsob, akým autor opisuje toponymické reálie, je veľmi plastický a poskytuje skúmateľovi presné informácie:

Trhovisko bolo na tunajšie pomery ohromný priestor. Pozostávalo z dvoch častí: z plochy od Hospodárskej banky po násyp železničnej trate a z plochy siahajúcej od miesta, kde dnes stojí továreň Figaro, po Západoslovenskú elektráreň. Mesto sa totiž končilo hotelom Polnickým na mieste dnešného Evanjelického domu. Potom nasledoval topoľmi lemovaný potok a za ním už spomenuté dobytčie trhovisko...

Azda nezaškodí v tejto súvislosti pripomenúť, koľko vzácnych údajov sa skrýva v podobných uverejnených i neuverejnených prácach

slovenských kultúrnych osobností našej minulosti, ktoré čakajú na podrobný prieskum z hľadiska slovenskej historickej onomastiky.

Nebolo by však spravodlivé, ak by sme na záver nezdôraznili skutočnosť, že Schneiderov vzťah k Trnave a k trnavskému nárečiu nevyvieral azda z nejakého lokálpatriotizmu, lež z jeho vrúcneho obdivu slovenčiny a jej minulosti, čo dokázal napokon ako upravovateľ mnohých slovenských ľudových piesní, aj ako zakladateľ slovenskej umeleckej piesne. Ako sa sám priznáva, už vo Viedni počas štúdia na tamojšom konzervatóriu, keď sa stal členom slovenského literárneho spolku Národ, spoznal, „ako krásne zvoní slovenské slovo". Očarila ho slovenská poézia, zo začiatku najmä verše S. H. Vajanského, mladého M. Rázusa, Ľ. Podjavorinskej, I. Krasku. Neskôr číta a zhudobňuje básne ďalších slovenských autorov. Tento úprimný záujem vycítil aj Vajanský, keď mu po koncerte slovenských ľudových piesní v auguste r. 1904 v Martine navrhol používať popri nemeckom priezvisku *Schneider* ešte jedno, slovenské: *Trnavský*. A Mikuláš Schneider ho potom hrdo nosil až do svojej smrti. Bolo mu symbolom dvoch lások okrem hudby — lásky k Trnave a k slovenčine svojho ľudu.

Pedagogická fakulta
Tajovského 40, Banská Bystrica

DISKUSIE

Samohláskové spojenia v prevzatých slovách a vlastných menách

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

1. V cudzích vlastných menách a prevzatých slovách sa vyskytujú samohláskové spojenia, ktoré majú na rozdiel od slovenčiny rozličnú platnosť. V domácich slovách označujú dve samohlásky, ale v prevzatých slovách a cudzích vlastných menách sa často vyslovujú inak, ako sa píšu, lebo môžu fungovať ako zložky (tak ako v pôvodnom jazyku, z ktorého sa prevzali), skupiny *ai, au* a pod. sa môžu vyslovovať jednoslabične (Peciar, 1947—48, s. 84), inokedy dvojslabične a pod. V praxi sa stáva, že výslovnosť samohláskovej skupiny známa z jedného jazyka sa zovšeobecňuje a prenáša i na slová prevzaté z iných jazykov. Preto v našom príspevku uvedieme výslovnosť samohláskových skupín v slovách cudzieho pôvodu, ktoré sa používajú

v slovenčine. Jednotlivé samohláskové spojenia budeme uvádzať v abecednom poradí podľa prvej zložky spojenia. Spojeniami s dvoma rovnakými samohláskami a *i*-ovými spojeniami sa tu nezaoberáme (porov. Palkovič, 1981).

2. Najprv uvedieme *a*-ové spojenia. Spojenie *ae* v slovách latinského pôvodu a latinských menách označuje *e* alebo dlhé *é*. Napr. *praepupa* [pre-] „posledné štádium larvy", *Caesar* [cézar], *Aeneas* [éneas]. V niektorých menách a slovách anglického a nemeckého pôvodu sa *ae* vyslovuje ako *é, e: Disraeli* [dizréli], *baedeker* [bedeker] „cestovná príručka". Aj v slovenských pogréčtených priezviskách písaných starším, latinizovaným pravopisom označuje spojenie *ae* hlásku *e: Bartholomaeides* [dnes *Bartolomeides*], *Mathaeides* [čít. *mateides*]. V menách flámskeho a holandského pôvodu sa *ae* vyslovuje ako *á: Maeterlinck* [máterlink], *Maerlant* [már-], *Verhaeren* [verháren]. No v slovách súvisiacich s gréckym *aer* „vzduch" sa *ae* číta dvojslabične (ako na slovotvornom švíku v type *zaevidovať*): *aerodynamický, aerotaxi, aerolínie, anaeróbny,* podobne aj v mene *Faeton*. Výslovnosť typu *érolínie,* ovplyvnená latinským spôsobom čítania, je nespisovná (správ. *aerolínie*). Dve hlásky *(a‿e)* označuje spojenie *ae* aj v slovách talianskeho pôvodu: *maestoso* [maestózo], *maestro* [mae-].

Zložkou je aj spojenie *ai* v slovách francúzskeho pôvodu a vo francúzskych menách. Označuje hlásku *é* alebo *e: pair* [pér] „stredoveký šľachtic", *plaidoyer* [plédoajé] „reč obhajcu na súde", *faiblage* [febláž] „najmenšia určená váha mince", *Voltaire* [-tér], *Taine* [tén], *Calais* [kalé]. V niektorých slovách je dvojaká grafická forma, pôvodná i adaptovaná podľa výslovnosti: *plaid* i *pléd* „vlnená prikrývka". Zdomácnené slová sa píšu podľa výslovnosti: *aféra, refrén, tréning.* Aj v niektorých slovách z angličtiny a v anglických menách sa *ai* vyslovuje ako *é: fair* [fér], *fairplay* [férplej], *Sinclair* [-klér]. V ďalších slovách anglického a iného pôvodu sa *ai* vyslovuje ako *aj* (zriedka *ej*): *trailer* [traj-] „druh vlečného voza", *Twain* [tvejn], *email, detail, medaila,* v menách typu *Jókai* a i. Slovo *kontejner* sa píše podľa výslovnosti. Dvojslabičná výslovnosť *ai* je napr. v slovách *laik, mozaika, naivný* (Kráľ, 1979) a na švíku: *prozaik.*

Aj spojenie *ao* je dvojslabičné: *kakao, aorta, kaolín, Laos.*

Zložkou je spojenie *au* v slovách z francúzštiny a označuje hlásku *ó* alebo *o: dauphin* [dofén] „francúzsky korunný princ", *vaudeville* [vódvil], *causeire* [kozri; u Ivanovej-Šalingovej *kózri*], nov. i *causeria* [kozéria], podobne vo vlastných menách: *Flaubert* [flóber], *Gauguin* [gogén], *Rimbaud* [rembó]. V slovách anglického pôvodu a anglických menách *au* označuje dlhé *ó: Faulkner* [fókner], *Cauldwell* [kódvel] alebo *au;* v zdomácnených slovách sa pravopis prispôsobil výslovnosti, napr. *faul, aut, kraul, knokaut* (z angl. *foul, out, knock-out*).

Takisto jednoslabične sa *au* vyslovuje aj v slovách antického, nemeckého a i. pôvodu: *aula, auto, laureát, automat, flauta, gauner, pozauna, sauna, kaučuk,* ako aj v menách ako *Kaukaz, Launer, Daubner.*

3. Z *e*-ových spojení je na prvom mieste spojenie *ea,* ktoré je v slovách z angličtiny a anglických menách zložkou. Označuje hlásku *í* alebo *e: clearing* [klíring], *dean* [dín] „anglický cirkevný hodnostár", *speaker* [spíker], *feature* [fíčer] „rozhlasová črta", *teak* [tík] „druh stromu", *Shakespeare* [šekspír], *Keals* [kíc], *Lear* [lír], *Deal* [díl], *Reagan* [regan]. Častejšie používané slová sa už píšu aj podľa výslovnosti: *team* aj *tím, beat* i *bít,* star. *rumsteak,* nov. *ramstek* „hovädzí rezeň", star. *beefsteak,* nov. *biftek* (Ivanová-Šalingová, 1979). V prípadoch *idea, neandertálsky, seansa* sa *ea* číta dvojslabične.

Rozličnú platnosť má spojenie *ei.* V slovách z nemčiny a v nemeckých menách sa vyslovuje ako *aj: weigelia* [vaj-] „druh kra", *waldsteinia* [valdštajnia] „druh rastliny", ***Einstein*** **[ajnštajn],** ***Leibniz*** **[lajbnic],** *Freiburg* [fraj-]. Taká istá výslovnosť je v niektorých anglických menách: *Dreiser* [drajzer], *Steinbeck* [stajnbek i stejnbek]. V slove *eidam* je dvojaká výslovnosť: *ajdam* (ako v nem.) i *ejdam* (ako v holandčine). V slovách z francúzštiny je výslovnosť *é: seiche* [séš] „kolísanie hladiny v jazerách", *Seina* [séna]. V inom prípade ide iba o formálne spojenie *e + i,* lebo samohláska *i* spolu s nasledujúcim zdvojeným *ll* tvorí zložku na označenie hlásky *j: Marseille* [marsej], *Meillet* [meje]. V slovách z gréčtiny je výslovnosť *ej: seizmograf, eidetický, kaleidoskop, cheiromatia.* Výslovnosť typu *sajzmograf* ovplyvnená nemčinou, je nespisovná (správ. *seizmograf).* Na slovotvornej hranici je dvojslabičná výslovnosť: *ateista, fideizmus, reintegrácia.*

Pri spojení *eo* nie sú vo výslovnosti problémy, lebo sa vždy vyslovuje dvojslabične, pravda, so splývavou výslovnosťou: *kreol, neologizmus, meteor, oceán, Borneo, Teodor.*

Rozmanitú platnosť má spojenie *eu.* U nás je dosť známa nemecká výslovnosť v podobe slabiky *oj: Neuman, Freud, Reuter* (všade *-oj-).* Vo francúzskych menách a v slovách francúzskeho pôvodu je *eu* zložkou na označenie hlásky *é* alebo *ö: causeur (kozér,* u Ivanovej-Šalingovej je *kózér)* „vtipný rozprávač", *Pasteur* [-tör i -tér], *Neuchatel* [nöšatel]. Po zdomácnení slov sa pravopis upravil podľa výslovnosti: *pasterizácia, šofér, montér, likér.* V slovách antického a i. pôvodu je niekedy dvojslabičná výslovnosť: *epizeuxa, neurológ, pneumatika, eugenika, eufemizmus,* najmä však na švíku: *múzeum, Orfeus, Zeus,* (všade *eu),* niekde jednoslabičná výslovnosť: *Eugen, leukoplast,* prípadne obojaká: *Európa, zeugma, leukotómia* (Kráľ, 1979).

4. Z *o*-ových spojení je prvé spojenie *oa,* ktoré sa v slovách z angličtiny vyslovuje jednoslabične ako *ou* alebo *o: toast* [toust], *boat* [bout] „druh lode". Niektoré slová sa píšu aj podľa výslov-

nosti. Napr. *boart* i *bort* „diamantové úlomky na brúsenie", *roadster* i *rodster* „druh automobilu", star. *roastbeef*, nov. *rozbif*. Dvojslabičná výslovnosť je v slovách francúzskeho pôvodu, kde sa *oa* píše za pôv. *oi: toaleta, toaletný*. Taká výslovnosť je aj v slovách iného cudzieho pôvodu: *kloaka, aloa, boa* „druh hada", *koalícia*.

Spojenie *oe* má platnosť hlásky *ö, ő* v slovách germánskeho pôvodu: *oersted* [örsted] „jednotka intenzity magnetického poľa" i v cudzích a domácich priezviskách cudzieho pôvodu: *Groebel* [-rő-], *Goethe* [gőte], *Foerster* [för-], *Goetz* [göc]. V slovách anglického pôvodu a v anglických menách má *oe* platnosť hlásky *ó: Defoe* [difó], *Poe* [pó], *Monroe* [monro], *Crusoe* [krusó], *Ivanhoe* [ajvenhó] alebo hlásky *ú: kanoe [keňú* popri *kanoe]*. Platnosť dvoch hlások *[o-e]* má toto spojenie v slovách z antických jazykov: *poetický, noetický*, v bulharských a macedónskych menách: *Blagoev, Vidoeski*, ako aj na švíku: *koexistencia*.

Časté spojenie *oi* sa v slovách francúzskeho pôvodu vyslovuje ako *ua [u-a]: enovi* [anvua] „dospev; poslanie", *mademoiselle [madmuazel*, v praxi aj *madmoazel], voitureta* [vua-] „motorová trojkolka", vo francúzskych menách ako *oa* [o-a, tu sa prejavuje vplyv písanej podoby, kde je *o]* alebo *ua: Boileau* [boaló], *Dubois* [düboa], *Delacroix* [delakroa], *Maurois* [moroa] alebo [delakrua ...], pred spoluhláskou *-r* sa vyslovuje ako *oá [o-á]: Renoir* [renoár], *Loire* [loár], pred spoluhláskou *-n-* ako *oe: pointa* [poenta], *point* [poen] „bod pri kartovej hre", *pointilizmus* [poen-] „maliarsky smer". Výslovnosť vlastných mien nie je zatiaľ kodifikovaná. V mnohých slovách sa postupným zdomácňovaním upravuje pravopis podľa výslovnosti. Napr. *pouvoir* i *puvoár* „oprávnenie, právomoc", *toaleta, repertoár*. Jednoslabične (ako *oj)* sa číta spojenie *oi* v slovách z angličtiny: *pointer* [pojnter] „plemeno psa", *voiceband* [vojzbend] „zariadenie na elektrický prenos reči", *Illinois* [-ojz], *Detroit* [ditrojt]. Jednoslabičná výslovnosť je aj v slovách gréckeho, nemeckého a i. pôvodu: *koiné* [koj-], *Voigt* [fojgt]. Na švíku je dvojslabičná splývavá výslovnosť [o-i]: *asteroid, celuloid, heroický, koitus*.

5. Spojenie *ou* má často funkciu zložky na označenie hlásky *u, ú*. Tak je to v slovách francúzskeho pôvodu: *fourierizmus* [furie-] „filozofický smer", *coulomb* [ku-] „jednotka elektrického náboja", *ouvertúra* [uver-], ako aj vo francúzskych vlastných menách: *Proudhon* [prudon], *Pompadour* [-dúr], *Toulous* [tulúz], *Louvre* [lúvr]. Niektoré slová sa píšu aj podľa výslovnosti: *fulár*, star. *foulard* „druh tkaniny", *boulevard* i *bulvár, couvert* i *kuvert*. V slovách prevzatých z angličtiny a v anglických vlastných menách sa *ou* vyslovuje rozlične, ako

u, ú: douglaska popri *duglaska* „ihličnatý strom", *Vancouver* [venkúvr i venkúver], ako *[au̯]: pound* [paunnd] „britská jednotka váhy", *Newfoundland* [ňufaundlend]]; ako *a: Young* [jang] a inak.

6. Napokon sú *u*-ové spojenia. Spojenie *ua* označuje dve hlásky a slabiky: *dualizmus, kongrua, bivuak* (Kráľ, 1979, v praxi často *bivak*), *fluktuant, Nicaragua.* V slovách francúzskeho pôvodu *ua* označuje hlásky *üa, üá: nuansa [nüa-,* v praxi často aj *nua-], Eluard* [elüár].

V istých prípadoch tvorí *u* spolu s *a* samohláskové spojenie iba formálne. Graféma *u* môže totiž patriť k predchádzajúcej spoluhláske. Napr. v románskych jazykoch sa spolu s predchádzajúcim *g* alebo *q* číta ako *gv, gu̯: Guatemala, Guantanámo, Guayana, Guadelup,* alebo ako *kv, ku̯: quasi* [kvázi], *Quasimodo [ku̯azi-,* tal. spisovateľ].

Spojenie *ue* označuje zväčša dve hlásky *[u‿e]: duel, menuet, silueta, Emanuel, Venezuela.* V slovách francúzskeho pôvodu je *e* na konci slova nemé a nevyslovuje sa: *revue* [revü], *avenue* [avenü]. Ide tu podobne ako v ďalších prípadoch iba o formálne spojenie. V slovách španielskeho a anglického pôvodu *u,* prvá časť spojenia, označuje, že spoluhláska *g* sa vo výslovnosti nemení (označuje hlásku *g*): *Guevara* [ge-], *Rodriguez* [-gez], *Miguel* [-gel], *Ortigueira* [-gej-]; *Guernsey* [gernzi]. Podobnú funkciu má samohláskova graféma *u* v spojení s predchádzajúcim *q.* Spojenie *qu* sa číta ako *k* v anglických, španielskych a francúzskych menách, prípadne v slovách prevzatých z týchto jazykov. Napr. *Velázquez* [velaskez], *Quevedo* [ke-], *Queneau* [kenó], *Miquelón* [-ke-], *quebracho* [kebračo] „druh dreva". Vo francúzštine sa po *qu e* nevyslovuje. Napr. *roquefort* [rokfór], *Remarque* [remark]. Slová pochádzajúce z latinčny, kde sa *qu* číta ako *kv,* sa píšu podľa výslovnosti: *sekvencia, sekvestrovať.* Ako *ú* sa číta spojenie *ue v* slove *blues* (z angl.), dvojslabičná výslovnosť je v slove *lues* (z lat.).

Spojenie *ui* sa vyslovuje dvojslabične [u‿i]: *ruina, fluidum, kontinuita, altruizmus,* ojedinele inak: *grapefruit* [grejpfrút]. Často tieto samohlásky tvoria iba formálne spojenie. V španielskych a francúzskych menách, resp. apelatívach z týchto jazykov má *u* (prvá časť spojenia) funkciu naznačovať výslovnosť predchádzajúceho *g* (podobne ako pri spojení *gue*): *seguidilla* [segidiľa] „španielska ľudová pieseň", *Gauguin* [gogén], *Guillotin* [gijoten]. Inak má spolu s predchádzajúcim *g* alebo *q* v podobe *gu, qu* rozličnú platnosť. Napr. *gu* v slovách z angličtiny sa číta ako *gv: guinea* [gvi-] „britský zlatý peniaz", spojenie *qu* v španielskych a portugalských menách alebo apelatívach z týchto jazykov sa číta ako *k: conquistador* [konkistádor] „španielsky dobyvateľ Ameriky", *Don Quijote* [don kichot], *Quintana* [kin-], *Quito* [kí-], ale v latinských, talianskych a niekto-

rých iných menách sa *qu* číta ako *kv: Tarquinius, Quintilianus, Aquilea, Quisling.* Niektoré zemepisné názvy a apelatíva sa píšu podľa výslovnosti s *kv: Kvirinál, kvisling.* Formálne spojenie *ui* sa nahradilo pravopisom podľa výslovnosti aj v slove *bujón (predtým buillon).*

Spojenie *uo* sa vyslovuje dvojslabične: *virtuozita, Kuo-Mo-žo, Buonarotti,* ojedinele jednoslabične: *kuomintan* (Kráľ, 1979), *Huovinen.* O formálne spojenie ide iba v slovách z latinčiny, kde sa *u* spolu s predchádzajúcim *q* číta ako *kv: status quo* [kvó].

Spojenia, v ktorých je druhá zložka dlhá, sú zriedkavejšie. Vyslovujú sa dvojslabične. Napr. *aé: tetraéder, aí: kokaín, aó: faraón, chameleón, eá: peážny, kreácia, eí: kofeín, protein, oá* (z pôv. franc. *oi* pred *-r): reportér, kontoár* „čitáreň", *kuloár, rezervoár* (popri *rezervár), oé: poézia, oí: heroín* (narkotikum), *uá: duál, guáno, rituál, uó: virtuózny.*

6. Samohláskové spojenia majú v slovách cudzieho pôvodu v slovenčine rozličnú platnosť. V slovách z gréčtiny a iných jazykov sa vyslovujú zväčša dvojslabične so splývavou výslovnosťou ako v slovenčine, alebo označujú jednu slabiku a vyslovujú sa približne rovnako, ako sa píšu (napr. *ai, ei, oi* v podobe *aj, ej, oj),* prípadne ich výslovnosť sa odlišuje od písanej podoby (napr. *oi* sa vyslovuje ako *oa/ua* v slovách z francúzštiny, *ou* ako *au* z angličtiny a i., *eu* ako *oj* z nemčiny), často majú funkciu zložky a označujú jednu hlásku (napr. *au — ó/o, ai — é, eu — é, ou — u* v slovách z francúzštiny, *oe — ö* z nemčiny, *ae — í* z angličtiny, *ae — é/e* z latinčiny) alebo ide iba o formálne spojenie, lebo jedna zo zložiek spojenia má pravopisnú funkciu (napr. *gue, gui* sa vyslovuje ako *ge, gi* v slovách zo španielčiny a francúzštiny, alebo *u* patrí k predchádzajúcej graféme *q,* a preto sa spojenia *qua, que, qui, quo* vyslovujú v slovách z latinčiny ako *kva, kve, kvi, kvo,* spojenia *que, qui* v slovách zo španielčiny sa vyslovujú ako *ke, ki,* spojenia *que* v slovách z francúzštiny ako *k).* V praxi sa prenáša napr. výslovnosť latinského spojenia *ae* [é] aj na slová gréckeho pôvodu (slová na *aero-* nespr. ako *éro-*), nemecká výslovnosť spojenia *ei* ako *aj* sa prenáša na slová gréckeho pôvodu (napr. *seizmograf* nespr. ako *sajzmograf)* a i. Platná výslovnosť je taká, ako sa ustálila a ako je kodifikovaná v pravopisných a výslovnostných príručkách.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.

KRÁĽ, Á.: Príručný slovník slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 648 s.
PALKOVIČ, K.: Kedy spojenia i so samohláskou nie sú dvojhláskami. Kultúra slova, *15*, 1981, s. 241—244.
PECIAR, Š.: O fonologickom hodnotení samohláskových skupín v cudzích slovách. Slovenská reč, *13*, 1947—48, s. 72—86.
Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968.

ROZLIČNOSTI

Kalamár

Staršia a stredná generácia používateľov spisovnej slovenčiny dobre pozná slovo *kalamár*. V časoch, keď sa ešte vo všeobecnosti nepoužívali plniace a guľôčkové perá, označovala sa tak špeciálna nádobka na atrament. Kalamár mohol byť celkom jednoduchý, ako napr. v školských laviciach. S ťažidlom, pijavým papierom na držadle, schránkou na perá a listovým nožom tvoril niekedy celý písací komplet, ktorý často v nákladnom vyhotovení z mramoru alebo zo vzácneho dreva býval neodmysliteľnou súčasťou písacieho stola prepychovo zariadenej pracovne.

Výraz *kalamár* je veľmi starý. Súvisí s grécko-latinským výrazom *calamus*, ktorým sa už v klasickej latinčine označovala trsť, tŕstie alebo aj steblo trstiny. Ďalej sa tak nazývali rozličné predmety vyrobené z trstiny, ako šíp, udica, píšťala, zo starých škôl neslávne známa palica trstenica a napokon aj nástroj slúžiaci na písanie a pôvodne takisto vyrábaný z tŕstia — pero.

Výrazom *calamarius*, doslovne trstinový, príp. perový, sa nazývala aj ľahká prenosná schránka na pisárske potreby. Adaptáciou latinského *calamarius/calamarium* v slovenskom prostredí vzniklo slovenské pomenovanie *kalamár*, nárečovo aj *kalemár*, ktorého paralely nachádzame aj v češtine, poľštine, ukrajinčine a ruštine.

Zreteľné doklady na tento význam slova *kalamár* poznáme aj zo slovenských pamiatok predspisovného obdobia, napr. z latinsko-slovenského Kamaldulského slovníka z roku 1763: *calamarium — kalamár, pérowá sskatula, theca calamaria — kalamár, pjsarská sskatula, kde pera a brka skowawagú, graphiarum — kalamár, perowa aneb pjsarska sskatula.*

Z iných dokladov možno uviesť: *Somarouzky Ferencz uzawši kalamar a papier, počal popisouat* ZAMAROVCE 1616; *tanyerou drewenich*

No 21, kalemar geden, ssyatre taborske try KRUPINA 1689; *od meskeho kalamara poprawowanya daly d. 48* KRUPINA 1706; *obzalovan gest Ignac Vokurka, že na den Trich kralu mesky kalemar ukradol, ktery y skutečne u neho gest nalezen a skrze hejtmana donesen* PONIKY 1796.

V slovníku kamaldulských mníchov je však zároveň zreteľne uvedený aj ten istý význam slova *kalamár,* aký poznáme dodnes, a to pri latinskom slove *atramentarium.* V diele *Liber memorialis* od Christophora Cellaria z roku 1777, kde české, resp. slovenské ekvivalenty dopĺňal Matej Bel, je pri latinských výrazoch *atramentarium a graphiarium* uvedené *kalamář, nádoba k černidlu.* Černidlom sa vtedy označoval atrament (lat. *atramentum).* Zato význam „schránka na pisárske potreby" Bel neuvádza; latinské výrazy *calamus* prekladá ako *třtina, cýwka, pisařské péro a calamarius — k třtině neb k peru přislouchagjcý.*

Výrazom *kalamár* označuje napokon Kamaldulský slovník ešte aj druh morských sépií, z ktorých sa získavala tmavá farba vhodná aj na písanie: *sepiola — morsky pawúček, alij kalamár.*

Slovo *kalamár* sa podobne ako iné produkty stredoeurópskej vzdelanosti dostalo do starej slovenčiny z latinčiny. Jeho pôvodne širší význam sa časom zúžil iba na označenie osobitnej pisárskej pomôcky, nádobky na atrament. S ústupom používania atramentu ustupuje rýchlo aj názov reálie a dostáva sa na perifériu slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Najmladšia generácia toto slovo už zväčša nepozná.

Marie Majtánová

SPRÁVY A POSUDKY

Russkaja reč, ročník 1982

Vo vlaňajšej Kultúre slova (roč. *16.* 1982, s. 110—114) sme písali o poslaní, koncepcii a štruktúre časopisu *Russkaja reč,* orgánu Ústavu ruského jazyka Akadémie vied ZSSR, a informovali sme čitateľov o najzaujímavejších štúdiách a článkoch pätnásteho ročníka. Dnes si všimneme z viac ako 200 príspevkov najzaujímavejšie zo šestnásteho ročníka.

V šestnástom ročníku si osobitnú pozornosť zasluhuje rubrika *Kultúra slova.* V nej je to najmä príspevok L. I. Skvorcova *O kancelarizmoch a šablónach* (č. 1). Skvorcov definuje rečovú šablónu ako výraz, ktorý stratil svoj presný konkrétny význam a svoju obraznosť pričastým používaním. Avšak nie všetky slová a výrazy častým používaním strácajú svoj konkrétny význam a obraznosť. K takýmto slovám a výrazom patria zdvorilostné formuly, ale najmä príslovia a porekadlá, ktorých používanie na správnom mieste

obohacuje reč. Rečové šablóny majú dve funkcie: 1. v oficiálnom styku, v úradnom a právnickom štýle a pod. sú nevyhnutným prvkom reči, 2. mimo svojho špeciálneho použitia, v každodennom styku či rečníckom prejave sa tieto knižné, oficiálne zvraty a formuly pociťujú ako nenáležité kancelarizmy. Skvorcov uvádza niektoré najpoužívanejšie rečové šablóny; patria k nim ustálené spojenia, ako *vkľučiťsia v borbu, priňať neobchodimyje mery, projaviť iniciativu* a i., stále prívlastky, ako *praktičeskije meroprijatija, imejuščijesia nedostatki, konkretnyje zadači* a i., nenáležité používanie knižných slov a pod. Používanie šablón v rečovom prejave pokladá autor za prejav ľahostajnosti k adresátovi. Tvrdí, že rečové šablóny nemožno ospravedlniť nijakými špecifickými podmienkami jazykovej komunikácie (napr. v novinárskom štýle). Za najdôležitejší prostriedok proti šablónovitosti rečových prejavov pokladá schopnosť dôkladne premyslieť obsah a použiť vlastné výrazové prostriedky.

J. N. Širiajev sa v príspevku *Keď sú slová zbytočné* (č. 1) zaoberá otázkou neúplných viet v hovorovej reči. Význam neúplných viet vyplýva zo situácie, v ktorej sa rozhovor uskutočňuje; napr. veta *Mlieko* môže mať v závislosti od situácie rozličný význam (môže znamenať, že vám ponúkajú mlieko, že si objednávate pohár mlieka alebo že mlieko vykypelo) a pod. Autor považuje neúplné vety za špecifikum hovorovej reči. Hovorová reč je na rozdiel od kodifikovaného spisovného jazyka nepripravená, hovoriaci myslí na to, čo hovorí, a nie na to, ako sa vyjadruje — na rozdiel od písomného prejavu, kde uvažuje o obsahu prehovoru i jeho formálnej stránke. Širiajev pripomína, že aj v hovorovej reči platia isté zákonitosti, isté pravidlá a že ich porušenie ide na úkor zrozumiteľnosti rečového prejavu.

Príspevok F. P. Filina *Najväčšia posluchárňa* (č. 4) je venovaný dvadsiatemu výročiu rozhlasovej relácie *Vo svete slov.* Autor zdôrazňuje význam tejto relácie pre používateľov ruštiny (v ZSSR ruštinu ovláda 82 % obyvateľstva). Relácia je cenná najmä preto, že jazyková norma nie je niečo stále, nemenné, skostnatené, ale sa mení a vyvíja, ako sa mení a vyvíja sám jazyk. Ovládanie spisovného jazyka pokladá autor za jeden z najdôležitejších ukazovateľov kultúrnosti človeka.

Z. N. Ľustrovová, rozhlasová redaktorka a iniciátorka relácie *Vo svete slov,* vo svojom článku *Adresovaná priateľom ruského jazyka* (č. 4), píše o tom, ako redakcia v spolupráci s Ústavom ruského jazyka AV ZSSR túto reláciu pripravuje. Cieľom relácie je nielen poúčať poslucháčov, ale aj vštepovať im lásku k ruskému jazyku a úctu k vede o jazyku. Kostru týchto relácií tvoria otázky a listy poslucháčov. Autorka článku na konkrétnych príkladoch ukazuje, ako sa rozšíril okruh záujmov poslucháčov o otázky jazyka za 20 rokov existencie relácie, ako sa zvýšila ich rečová kultúra. Svedčí o tom zameranie podnetov prichádzajúcich do redakcie. Ľustrovová poukazuje aj na to, že obľúbenosť tejto relácie u poslucháčov zvyšuje to, že na otázky neodpovedajú pracovníci redakcie, ale významní sovietski jazykovedci.

R. A. Budagov v príspevku *Jazyková kultúra — naša veľká spoločná starosť* (č. 3) píše o nesprávnosti názoru, že rečová kultúra je iba vecou filológov a spisovateľov a že technikom, fyzikom, matematikom, inžinierom

a robotníkom stačí, ak sa vyjadrujú presne. Autor poukazuje na to, že presnosť možno dosiahnuť iba presným vyjadrením myšlienok, čo nie je možné bez aktívneho vzťahu k jazyku ako prostriedku vyjadrovania myšlienok. Poukazuje aj na skutočnosť, že veľkí vedci, bez ohľadu na svoju špecializáciu, sa vyjadrovali nielen jednoducho, presne a jasne, ale aj správne. Jazyková kultúra nie je teda len vecou filológov a spisovateľov. Každý kultúrny človek by sa mal usilovať ovládať spisovnú normu, takisto rečová kultúra by mala zaujímať každého používateľa jazyka.

Ostatné príspevky tejto rubriky prinášajú rôznorodý materiál, sú to často širšie koncipované odpovede na otázky čitateľov, zasielané jazykovej poradni Ústavu ruského jazyka.

Dôležité miesto v časopise zaberajú príspevky zamerané na výskum jazyka V. I. Lenina. Zaujal nás najmä príspevok V. P. Danilenkovej *Termíny v diele V. I. Lenina* (č. 2). Autorka upozorňuje, že termíny sú nevyhnutným atribútom všetkých, no najmä teoretických prác V. I. Lenina. Spoločnou črtou všetkých Leninových diel je maximálna presnosť pri používaní slov. Danilenková uvádza štyri najtypickejšie prípady uvádzania termínov v texte, pomocou ktorých Lenin dosahoval, že adresát pochopil termíny správne a jednoznačne. Sú to etymologické údaje (najmä pri slovách cudzieho pôvodu), poukázanie na motiváciu termínu, vysvetlenie termínu a definícia.

L. I. Žitnevová na bohatom materiáli skúma funkciu metafory v publicistike V. I. Lenina. P. N. Denisov analyzuje úlohu kľúčových slov *(chlieb, mier, zem, sloboda)* v Aprílových tézach V. I. Lenina (č. 2). L. I. Skvorcov v príspevku *V. I. Lenin a Pravda* (č. 3) píše o požiadavkách, ktoré kládol Lenin na jazyk prispievateľov Pravdy. Lenin žiadal, aby autori článkov nielen dôkladne poznali problémy, o ktorých píšu, ale aby myšlienky vyjadrovali vlastnými slovami a udalosti hodnotili z hľadiska robotníckej triedy a jej strany.

V 4.—6. čísle nás zaujala nová rubrika *Rozhovory o ruskom jazyku,* určená najširším vrstvám používateľov ruštiny. V príspevku *Ruský jazyk a veda o ňom* F. M. Beriozin pútavo a zrozumiteľne vysvetľuje, čo je jazyk, ako funguje v spoločnosti, aké spoločné črty majú všetky existujúce jazyky. Ďalej hovorí o tom, čo skúma jazykoveda, a napokon podrobne oboznamuje čitateľov s ruskou jazykovedou od najstarších čias až po súčasnosť. Zdôrazňuje najmä význam sovietskej lingvistiky pri rozvoji vzdelania, vedy a formovania socialistického spôsobu života v ZSSR.

Príspevok R. P. Rogožnikovovej *Koľko slov má ruský jazyk* je koncipovaný ako odpoveď na otázku viacerých čitateľov časopisu *Russkaja reč.* Autorka upozorňuje, že o počte slov možno hovoriť iba v spisovnom jazyku, t. j. kodifikovanom jazyku. Uvádza počet slov zachytených v jednotlivých výkladových slovníkoch súčasnej spisovnej rušťiny, pripomína však, že i keby sme zrátali všetky slová zafixované v slovníkoch, presný počet slov v ruštine nezistíme, pretože jazyk žije, vyvíja sa, ustavične sa dopĺňa novými slovami. Každá nová skutočnosť, ktorá sa objaví v živote spoločnosti, sa v jazyku prejavuje vznikom nových slov, dopĺňaním slovnej zásoby.

Pozornosť si v tejto rubrike zasluhujú príspevky M. J. Fedosiuka a J. V. Seňku. Fedosiuk sa zaoberá zákonitosťami výstavby textu. Seňko skú-

ma pomenovania označujúce ešte neexistujúce predmety a skutočnosti (napr. názvy typov miest, dopravných prostriedkov, prístrojov budúcnosti). Slová, ktorými jazyk predbieha skutočnosť, autor nazýva potenciálnymi neologizmami.

Zaujímavý je príspevok T. S. Kogotkovej v rubrike *Terminológia* (č. 3). Autorka sa v ňom zaoberá termínmi, ktorých základom sú ruské slová, a to nielen zo súčasnej slovnej zásoby, ale aj historizmy a dialektizmy. Zaujíma ju špecifickosť týchto termínov a ich fungovanie v jazyku.

Veľký priestor v 16. ročníku časopisu *Russkaja reč* dostali príspevky k významným politickým udalostiam a výročiam. Z dvanástich príspevkov k šesťdesiatemu výročiu vzniku ZSSR sú jazykovej kultúre a jazykovým otázkam v ZSSR venované príspevky M. I. Isajeva (č. 1), A. N. Tichonova (č. 5) a V. M. Rusanivského (č. 6). Hovorí sa v nich o úlohe ruského jazyka pri dorozumievaní medzi príslušníkmi iných národov a národností v ZSSR a o úlohe ruského jazyka a ruskej kultúry pri rozvíjaní inonárodných jazykov a kultúr v ZSSR.

K 1 500. výročiu založenia Kyjeva uverejnil časopis vo svojom 2. čísle zaujímavý rozhovor s významným sovietskym archeológom a historikom B. A. Rybakovom a príspevok L. P. Žukovskej o najstarších kyjevských písomných pamiatkach.

Redakčný článok *Stránky súčasných dejín* (č. 3) oboznamuje čitateľov s novou knihou L. I. Brežneva *Spomienky*. Kniha hovorí o živote v ZSSR v rokoch pred druhou svetovou vojnou.

Okrem uvedených príspevkov sú hodné povšimnutia medailónky ruských jazykovedcov, články v rubrikách *Ruský jazyk v súčasnom svete, Z dejín kultúry a písomníctva, Z dejín slov a výrazov* a i.

Na záver možno povedať, že 16. ročník časopisu *Russkaja reč* prináša mnoho zaujímavých článkov a materiálov, ktoré prispievajú k zvýšeniu informovanosti čitateľov o ruskom jazyku ako nástroji komunikácie, o zákonitostiach, ktoré v ňom platia, o jeho funkcii v spoločnosti. Svojím celkovým zameraním časopis napomáha zvyšovanie úrovne rečovej komunikácie a jazykovej kultúry všetkých používateľov ruského jazyka,

Viktória Dorotjaková

O slovenčine v prekladoch

(FERENČÍK, J.: Kontexty prekladu. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1982. 151 s.)

Ján Ferenčík patrí k tým postavám slovenskej kultúry a literatúry (práve pre svoju rozsiahlu prekladateľskú prácu), ktoré majú nemalé zásluhy na budovaní teórie prekladu, na organizovaní prekladateľov, ale rovnako aj na rozvoji slovenského jazyka. Ako absolvent filozofickej fakulty vždy mal a vzbudzoval záujem o jazykovú stránku prekladov.

Preto v jeho prekladateľskom diele i v jeho prekladateľskej teórii, ktorú teraz súborne predkladá v recenzovanej knižke, má pevné miesto zásada dobrej slovenčiny spolu so zásadou textovej úplnosti, významovej totožnosti, formálnej totožnosti a uprednostňovania významu pri kolízii významovej a formálnej totožnosti (s. 54—55). Aj pri charakterizovaní slovenskej prekladateľskej školy J. Ferenčík (s. 66) zdôrazňuje, že táto škola sa vždy hlásila „ku kultivovanej, precízne normovanej slovenčine, s nedôverou prijímala novotvary a cudzie prvky, najmä vtedy, ak neboli nevyhnutne potrebné, inštinktívne sa bránila rozkolísanosti jazykovej normy".

Pri hodnotení týchto zásad z hľadiska súčasného stavu spisovnej slovenčiny treba však povedať, že boli oprávnené ešte v nedávnej minulosti, no dnes sa zdajú príliš rigorózne. Aj sám Ferenčík pripomína (s. 67), že najmä nastupujúca prekladateľská generácia protestovala proti negatívnemu stanovisku k prvkom hovorovej reči, ale často aj vedome popierala kodifikovanú normu.

Aj nezaujatý jazykovedec musí konštatovať, že súčasná slovenčina je predsa len na inom stupni vývoja, než bola pri kladení základov slovenskej prekladateľskej školy. Dynamika rozvoja slovenčiny ako národného jazyka je taká, že hovorové prvky sa veľmi rýchlo dostávajú do všeobecného používania a dostávajú celonárodný a spisovný ráz. Aj internacionalizácia našej slovnej zásoby postupuje oveľa rýchlejšie než pred desiatimi — dvadsiatimi rokmi. Postoje J. Ferenčíka sú nepochybne založené na bohatých prekladateľských skúsenostiach, no rigorózne posudzovanie nových prvkov v našom jazyku, vyúsťujúce až do propagovania hesla za čistotu slovenčiny (porovnaj jeho komentáre v Novom slove), treba nahradiť úsilím o kultivované vyjadrovanie.

Popri dôraze na zachovávanie normy, normovanej slovenčiny J. Ferenčík upozorňuje aj na jazykový úzus, pravda, v užšom chápaní ako jazykový úzus vydavateľstva (a to pri editorskej práci). Jazykový úzus je podľa J. Ferenčíka (s. 106) „dohoda kolektívu používateľov jazyka, ktorej zmyslom je vymedziť zásady optimálneho využívania spisovných (normovaných) i nespisovných (nenormovaných) vrstiev jazyka na dosiahnutie určeného komunikačného cieľa".

V tomto vymedzení je nesporná druhá časť, totiž dôraz na optimálne využívanie jazykových prostriedkov (nie vrstiev!); táto téza platí o jazyku všeobecne. Prvá časť uvedeného vymedzenia, v ktorej sa zdôrazňuje faktor dohody, týka sa len tzv. vydavateľského úzu, lebo len v tejto oblasti môže ísť o pravidelné prehodnocovanie jeho stavu poradami a konzultáciami redakčného kolektívu.

V každom prípade však treba vydavateľský úzus pokladať za dôležitú súčasť kultivovania jazyka a v istom zmysle aj za zložku normotvornej činnosti. Faktor dohody však často môže byť aj brzdiacim faktorom, najmä ak autorita redaktora je dosť silná na presadzovanie tohto vydavateľského úzu. Ale nepriaznivý vplyv tohto úzu sa môže prejavovať aj v tom, že každé vydavateľstvo si pestuje svoj úzus, pričom rozdiely sú veľmi často len v rozdielnom chápaní rovnakých, resp. rovnako oprávnených výrazov.

Jazykovej stránky prekladania sa týka, prirodzene, aj zásada významovej

a formálnej totožnosti. Zdá sa nám však, že zásada významovej totožnosti sa u J. Ferenčíka obmedzuje len na čisto sémantickú stránku, hoci do významu patria aj rozličné štylistické odtienky, posuny a prináležitosť výrazov k rozličným štylistickým vrstvám. A pri preklade by nemalo ísť len o významovú totožnosť, ale aj o štýlovú a štylistickú totožnosť alebo aspoň adekvátnosť.

Záverom treba ešte pripomenúť, že s úsilím J. Ferenčíka o začlenenie jazykovej stránky prekladu do celkovej teórie prekladu, ale najmä do prekladateľskej praxe nemožno nesúhlasiť. Treba ho však zaradiť do širšieho kontextu, nielen do kontextu prekladov, ako navodzuje titul jeho knižky, ale do kontextu súčasnej jazykovej situácie a v tom aj do našej socialistickej kultúry.

Ján Horecký

Reprezentatívna kniha na počesť Medzinárodného roku starých ľudí

(Kalektív: Starý človek a jeho zdravie. Martin, Osveta 1982. 112 s.)

Kniha *Starý človek a jeho zdravie* je záujmová publikácia Ministerstva zdravotníctva SSR vydaná v Medzinárodnom roku starých ľudí (akcia z r. 1982). Zrozumiteľnou a presvedčivou rečou štatistických údajov, prehľadov i pekných farebných obrázkov sa v nej ilustruje starostlivosť socialistickej spoločnosti o starých ľudí a okrem toho sa vyznačuje aj trasa, po ktorej sa má u nás uberať ďalší gerontologický výskum.

Publikácia je výsledkom práce autorského kolektívu, ktorý si úlohy rozdelil tak, že konkrétny vecný okruh spracoval špecialista v danej problematike alebo viacčlenný kolektív špecialistov. Z vecného hľadiska je takýto postup pochopiteľný, no z hľadiska jazyka a štýlu publikácie ako celku nesie v sebe isté riziko, ak sa primeraná pozornosť nevenuje jazykovej a štylistickej koordinácii textu. Môže sa stať, že jednotlivé kapitoly budú štýlovo rozdielne a celok vyznie ako štylisticky nevyvážený. Do istej miery sa to stalo aj v tejto publikácii. Niektoré kapitoly sú spracované s menej nákladným a menej náročným pojmovým a terminologickým aparátom, v iných sa naplno prezentuje odborný štýl so všetkými osobitosťami odbornej aj celkom špeciálnej medicínskej literatúry. Predstavujeme tento štýl aspoň niekoľkými ukážkami z posudzovanej práce: *V sekundárnej preventívnej činnosti, ktorá obsahuje detekciu preklinických prodrómov, chorobných zmien, venuje sa pozornosť ...* (s. 68) — *Katastrofálne reakcie, ako následky profesionálnej a sociálnej dezartikulácie, sú u starých ľudí všeobecne známe.* (Poznámka: Čiarky vo vete nie sú potrebné.) — *V staršom veku ide o dve základné formy multimorbidity: o konkomitujúce choroby s výskytom bez kauzálnej súvislosti, napr. ...* — *Ide neraz o tlejúce procesy, napr. zhubné novotvary, dlhé roky in situ, ktoré sa stávajú v staršom veku aj banálnym infektom manifestnými* (s. 78). — *V situáciách núdze sotva možno hovoriť*

o jednotlivých chorobách — ide vlastne o chorobný stav, tanatogénnu konštelácia... — Staroba per se ipsum nie je chorobným stavom (s. 79).

Aj z týchto krátkych ukážok vidieť, že pre odbornú lekársku literatúru je charakteristická presila prevzatých slov *(konkomitujúci, kauzálny, detekcia, multimorbidita, tanatogénna konštelácia)*, využívanie latinských zvratov ako lexikálnych citátov *(in situ, per se ipsum)* a komplikovaný, resp. aj akýsi nadnesený opis jednoduchých a jednoznačných faktov *(procesy... sa stávajú... aj banálnym infektom manifestnými)*. V odbornej literatúre sú podobné vyjadrovacie prostriedky a postupy prijateľné, ale tu sa odrážajú od pozadia nenáročnejších jazykových prostriedkov a postupov v iných častiach textu, ako aj od celkového vystrojenia, ladenia aj určenia publikácie, a tak zapríčiňujú štýlovú nevyváženosť, miestami aj neprimeranosť. Kniha má totiž ilustrovanú stránku oproti titulovému listu (tzv. frontispice), jednotlivé kapitoly sú oddelené samostatnými stránkami s básnickým slovom na líci a tematickým obrázkom na rube, t. j. použité sú v nej formálne prostriedky, ktoré nie sú bežné vo vedeckej publikácii.

Je prirodzené, že upozornenie na presilu prevzatých slov nemožno vzťahovať na potrebné odborné termíny prevzaté z iných jazykov, prípadne u nás utvorené z grécko-latinských základov, napr. na zložené slová s nesamostatnou časťou *multi-* *(multimorbidita, multiterapia, multirezistencia)*, na slová typu *veteraniáda (atletická veteraniáda,* s. 56) ap. Z hľadiska podávateľa sú tieto slová potrebné ako odborné termíny, z hľadiska prijímateľa je zase dôležité, že sa pri identifikácii ich významu môže do istej miery oprieť o podobne utvorené slová, ktoré prestúpili hranice odbornej oblasti a bežne sa používajú v rozličných sférach (porov. *multimilionár, multilaterálny, olympiáda* a i.).

Pri zavádzaní prevzatých slov do používania je užitočné voliť ich ústrojné podoby. Z tohto hľadiska je napr. menej vhodná podoba *reprofilizácia (reprofilizácia existujúcich zariadení sociálnej starostlivosti,* s. 65) ako podoba *reprofilácia* opretá o jestvujúci základ *profilácia* (porov. aj *profilovať, profilovanie,* nie *profilizovať, profilizovanie)*. Takisto je menej vhodná zloženina *gerorizikо (a spájať tak minimum gerorizika s optimom produkcie v agrotechnológii,* s. 54) ako opisné vyjadrenie *riziko staroby, riziko spojené so starobou,* pretože zo slov typu *riziko, nebezpečenstvo, nešťastie* ap. sa netvoria zloženiny, ak sú určené zhodným alebo nezhodným prívlastkom (porov. *veľké nebezpečenstvo,* nie *veľkonebezpečenstvo)*. Pri viacerých základných termínoch pomenúvajúcich pojmy z oblasti starostlivosti o starých a chorých občanov používajú sa v publikácii variantné dvojice, napr. *používateľ starobných dôchodkov* (s. 61) — *poberateľka starobných dôchodkov* (s. 62), *geront* (s. 69) — *starší občan* (s. 68) aj *starý občan* (s. 69), *zdravotnícka starostlivosť* (s. 10, 11) — *zdravotná starostlivosť* (s. 60). Pri novšom termíne *geront* variantnosť neprekvapuje, pri starších termínoch *používateľ/poberateľ dôchodku, zdravotná/zdravotnícka starostlivosť* je terminologicky vhodnejšie preferovať jeden variant. Napr. variant *zdravotná starostlivosť* odporúčame uprednostňovať preto, že v tomto pojme je hierarchicky dôležitejším príznakom to, že starostlivosť sa týka zdravia občana, ako to, že ju vykonávajú zdravotníci, resp. zdravotníctvo.

Z publikácie sa ukazuje, že do repertoáru pomenúvacích prostriedkov v oblasti sociálnej starostlivosti sa zaradili aj termíny s menej zvyčajnou štruktúrou, napr. termín *sociálne odkázaný občan* používaný aj v skrátenom variante *odkázaný občan,* s ktorým je vecne zviazaný termín *sociálna odkázanosť* (oba termíny na s. 62, 63); termíny pomenúvajú občana, resp. situáciu občana, ktorý potrebuje pomoc spoločnosti.

Z užších problémov jazykovej správnosti je potrebné pristaviť sa pri striedavom používaní predložky *na* a *pre* v spojeniach so slovami *podmienky, predpoklady (podmienky a predpoklady na jej rozvíjanie,* s. 59; *predpoklady na predlženie života,* s. 36; *podmienky pre to, aby...; predpoklady pre rozvíjanie,* s. 40). V rámci jazykovej poradenskej činnosti sa odporúčalo uprednostňovať v podobných konštrukciách predložku *na* (porov. Kačala, J.: Predpoklady na štúdium, Práca 2. 5. 1979). Ak sa toto odporúčanie ukazuje neprijateľné (treba to najskôr odôvodniť), potom bolo aspoň potrebné vyhnúť sa zamieňavému používaniu obidvoch predložiek. Neodôvodnene sa používa spojovník v spojeniach *pracovník—dôchodca* (s. 64), *žena—lekárka* (s. 70), *občan—chodec* (s. 64) Prídavné meno *prídatný (prídatné látky,* s. 55) treba nahrádzať bežnejšou podobou *prídavný,* prídavné meno *nedeliteľný* v spojeniach typu *nedeliteľná súčasť práce štátnych orgánov* (s. 65) prídavným menom *neoddeliteľný* (ide tu o rozdielny význam prídavných mien) a napokon príčastie *nepomíňajúci (po nepomíňajúcej sa mladosti nielen túžili,* s. 37) prídavným menom *nepominuteľný.*

Publikácia *Starý človek a jeho zdravie* je z formálnej aj obsahovej stránky sympatická a reprezentatívna publikácia majúca vcelku solídnu jazykovú úroveň. Škoda, že vydavateľ miestami nestlmil jej štylistickú nevyváženosť odvážnejšou redakčnou úpravou.

Ivan Masár

SPYTOVALI STE SA

DAV — o DAV-e, či Dave? — Z redakcie Pravdy sme dostali otázku, ako písať a skloňovať názov časopisu *DAV,* ktorý zohrával v medzivojnovom období významnú kultúrno-politickú úlohu.

Utvorenie názvu časopisu *DAV,* ktorého zakladateľmi boli členovia Voľného združenia študentov socialistov zo Slovenska v Prahe a vychádzal v r. 1924—1937, možno vysvetľovať dvojako. Jedno vysvetlenie ponúkajú začiatočné písmená rodných mien hlavných predstaviteľov spomínanej skupiny — literáta Daniela Okáliho, sociológa Andreja Siráckeho a právnika a politika Vlada Clementisa, ktorí značkou *DAV* podpisovali svoje kolektívne články ešte pred vznikom časopisu. Táto značka sa zhoduje s apelatívom dav, ktorého nocionálny význam možno opísať ako „veľké množstvo ľudí, zástup, masa" *(dav ľudí);* v triednej spoločnosti sa davom pomenúvajú aj „široké vrstvy ľudu" *(dav proletárov, dav nezamestnaných),* takže pri pomenúvaní časopisu mohla pôsobiť aj významová stránka apelatíva *dav.*

Slovo *DAV* sa zväčša píše verzálami tak ako iné iniciálové skratky a

skratkové slová, napr. *SĽUK* (Slovenský ľudový umelecký kolektív), *REMPO* (Remeselnícke potreby), *ERPO* (Reklamný podnik), *VÚMA* (Výskumný ústav mechanizácie a automatizácie), *VÚKI* (Výskumný ústav káblov a izolantov).

Pri skratkách a skratkových slovách tohto typu bývajú často nejasnosti s ich grafickým zachytávaním pri skloňovaní, pričom dôležitú úlohu zohráva tu aj spôsob, akým boli utvorené. Inak sa píšu iniciálové, inak skratkové slová utvorené zo začiatočných slabík niektorých slov, resp. z hláskovanej podoby ich začiatočných písmen a pod. Prípadným ťažkostiam možno najjednoduchšie predísť štylizáciou textu tak, aby iniciálové skratky a skratkové slová ostali v nominatíve, napr.: *spolupracovníci časopisu DAV, členovia tanečného súboru SĽUK, pracovníci n. p. REMPO,* resp. *ERPO, výskumného ústavu VÚMA, VÚKI* a pod.

Druhá možnosť je ponechať ich v základnej podobe a pomocou spojovníka pripojiť k nim príslušnú pádovú príponu podľa skloňovacieho vzoru, ku ktorému sa svojím zakončením zaraďujú. Potom dostanú niektoré z predchádzajúcich spojení takúto podobu: *spolupracovníci DAV-u, členovia SĽUK-u.* Takýto spôsob skloňovania skratkových slov sa uvádza aj v Pravidlách slovenského pravopisu, 11. vyd. s. 42. To však možno uplatniť iba pri iniciálových skratkách zakončených na spoluhlásku. Pri iniciálových skratkách zakončených na samohlásku ako napr. *VÚMA,* však tento spôsob uplatniť nemožno, lebo by vznikli neželateľné hláskové skupiny, ktoré by boli v rozpore so spôsobom skloňovania *(z VÚMA-y, vo VÚMA-e* atď.). Najmä v hovorených prejavoch sa iniciálové skratky a skratkové slová typu *VÚMA,* resp. *SPOFA* používajú ako iné substantíva a skloňujú sa podľa príslušných vzorov zodpovedajúcich ich zakončeniu; v písaných textoch sa potom s veľkým písmenom píše iba prvá hláska skratkového slova, napr. *vo Vúme, z Vúmy, s Vúmou.*

Iná je situácia pri skratkových slovách typu *ERPO* alebo *REMPO,* ktoré vznikli z prvých slabík alebo prvých hlások slov tvoriacich názov príslušných podnikov *(ERPO* bolo utvorené z hláskovanej podoby písmena *r* v slove *reklamný* a z prvej slabiky slova *podnik, REMPO* zasa zo začiatočných slabík slov spojenia *remeselnícke potreby)* tak, aby mohli vystupovať ako bežné vlastné mená. Takéto značkové slová sa môžu skloňovať, aj keď sa píšu verzálami *(v ERPE, z REMPA),* aj keď sa píšu tak ako ostatné vlastné mená *(v Erpe, z Rempa).*

Vráťme sa ku skloňovaniu skratkového slova *DAV.* Ako sme už spomenuli, píše sa zväčša verzálami a spojovníkom sa k nemu pripájajú pádové prípony — *o DAV-e, s DAV-om.* V niektorých starších publikáciách sme ho našli písané aj bez spojovníka — *DAVu, o DAVe* (Drug, Š.: DAV a davisti, Obzor 1965). Námietky nemožno mať ani proti písaniu názvu *Dav (o Dave, s Davom)* v podobe, ako sa píšu ostatné vlastné mená. Takto sa uvádza napr. v Literatúre pre 2. roč. SVŠ a 2. a 3. roč. SOŠ, ktorá vyšla v SPN v Bratislave r. 1969 a jej autormi sú M. Gašparík a M. Tomčík.

Eva Rísová

Andrea. — M. S. zo Skalice: V 39. čísle časopisu Život z minulého roka som si všimla podobu mena *Andreja* (v tvare akuzatívu *Andreju*), pričom v kalendári som našla len meno *Andrea*. — Aké podoby má toto meno a ako sa skloňuje?

Rodné meno *Andrea* patrí do skupiny prevzatých mien typu *Lea, Medea, Perpetua*. Niektoré z nich poznáme skôr z literatúry (*Medea, Perpetua*), kým iné sa pre svoj častý výskyt najmä v ostatných rokoch u nás udomácňujú do takej miery, že sa dostali aj do kalendára. Hoci už okolo nás pobehuje nemálo *Andrei* a *Lei*, máme ešte stále problémy so skloňovaním (Palkovič, K.: U Márii? Lee?, Kultúra slova, *8*, 1974, s. 317), ba aj s výslovnosťou ich mien, ako ukazuje list našej čitateľky.

Samohlásková skupina *e-a* a samohláskové skupiny *e-i, e-u, e-o*, ktoré vznikajú pri ohýbaní mien tohto typu, sa vyskytujú aj v domácich, prípadne zdomácnených slovách a nerobia nám pri výslovnosti problémy (*neaktívny, neistý, neuveriteľný, neodborný*).

Ako sa teda dostala spoluhláska do spomínanej podoby *Andreja?* Na jej prenikanie vplývajú pravdepodobne dva činitele: a) výskyt *j* v mužskom rodnom mene *Andrej* a v deminutívnej podobe *Andrejka* (teda akoby pri mene *Andreja* išlo o prechýlenú podobu od mužského mena *Andrej* podobne ako pri menách *Matej — Mateja, Juraj — Juraja* atď.), b) vplyv výslovnosti z niektorých nárečí, kde sa často vkladá spoluhláska *j* (tzv. hiátové *j*) medzi dve samohlásky, napr. *modrojoká*. Na nesprávnosť výslovnosti samohláskových skupín s hiátovým *j* v spisovnej slovenčine poukázal v našom časopise Á. Kráľ (Kultúra slova, *8*, 1974, s. 225).

Odpoveď na otázku našej čitateľky môžeme teda zhrnúť takto: Rodné meno *Andrea* má v súčasnosti podobu bez spoluhlásky *j* a skloňuje sa podľa vzoru *žena* (v datíve a lokáli sg. má však tvar zakončený na *-i*). Z toho vyplýva, že v spomínanom časopise mal byť akuzatívny tvar *Andreu*. Pravda, to nevylučuje, že sa v budúcnosti začne používať aj meno *Andreja* ako pravidelne prechýlená podoba od mužského mena *Andrej*.

Anna Rýzková

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *17*, 1983, č. 4. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Parákova. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v marci 1983.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1983

Cena Kčs 3,—

KUL
TÚRA
SLOVA